

Povijesni razvoj otvorenih površina u hrvatskim priobalnim gradovima

Frakin, Sara

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Agriculture / Sveučilište u Zagrebu, Agronomski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:204:771727>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-10**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Agriculture University of Zagreb](#)

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
AGRONOMSKI FAKULTET**

**POVIJESNI RAZVOJ OTVORENIH POVRŠINA U
HRVATSKIM PRIOBALNIM GRADOVIMA**

DIPLOMSKI RAD

Sara Frakin

Zagreb, lipanj, 2022.

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
AGRONOMSKI FAKULTET**

Diplomski studij:

Krajobrazna arhitektura

**POVIJESNI RAZVOJ OTVORENIH POVRŠINA U
HRVATSKIM PRIOBALNIM GRADOVIMA**

DIPLOMSKI RAD

Sara Frakin

Mentor:

Izv. prof. dr. sc. Petra Pereković

Zagreb, lipanj, 2022.

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
AGRONOMSKI FAKULTET**

**IZJAVA STUDENTA
O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI**

Ja, **Sara Frakin**, JMBAG 0269096821, rođena 30.12.1996. u Zadru, izjavljujem da sam samostalno izradila diplomski rad pod naslovom:

**POVIJESNI RAZVOJ OTVORENIH POVRŠINA U HRVATSKIM PRIOBALNIM
GRADOVIMA**

Svojim potpisom jamčim:

- da sam jedina autorica ovoga diplomskog rada;
- da su svi korišteni izvori literature, kako objavljeni tako i neobjavljeni, adekvatno citirani ili parafrazirani, te popisani u literaturi na kraju rada;
- da ovaj diplomski rad ne sadrži dijelove radova predanih na Agronomskom fakultetu ili drugim ustanovama visokog obrazovanja radi završetka sveučilišnog ili stručnog studija;
- da je elektronička verzija ovoga diplomskog rada identična tiskanoj koju je odobrio mentor;
- da sam upoznata s odredbama Etičkog kodeksa Sveučilišta u Zagrebu (Čl. 19).

U Zagrebu, dana _____

Potpis studentice

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
AGRONOMSKI FAKULTET**

**IZVJEŠĆE
O OCJENI I OBRANI DIPLOMSKOG RADA**

Diplomski rad studentice **Sare Frakin**, JMBAG 0269096821, naslova

**POVIJESNI RAZVOJ OTVORENIH POVRŠINA U HRVATSKIM PRIOBALNIM
GRADOVIMA**

obranjen je i ocijenjen ocjenom _____, dana _____.

Povjerenstvo:

potpisi:

1. Izv.prof.dr.sc. Petra Pereković mentor

2. Prof.art. Stanko Stergaršek član

3. Doc.dr.sc. Ines Hrdalo član

Zahvala

Zahvaljujem se svojoj mentorici izv.prof.dr.sc. Petri Pereković, kao i članovima komisije prof. art. Stanku Stergaršeku i doc.dr.sc. Ines Hrdalo.

Hvala mojim prijateljima koji su bili uz mene u svakom koraku izrade ovog rada, a posebno Andriji Ceciću na podršci uvijek i svugdje. Zahvale i Steli Hasović, Moniki Švagelj, Igoru Jutroviću, Martini Škvorčević, Matei Škvorčević, Luciji Korić, Nini Herr, Filipu Marčeti i Ivi Knežević.

Mojoj užoj i široj obitelji zahvaljujem se na podršci kroz cijelo fakultetsko obrazovanje.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
1.1. Cilj rada	3
1.2. Materijali i metode.....	3
2. Geografske karakteristike, povijest nastanka i razvoja hrvatskih priobalnih radova.....	4
3. Povijesni razvoj gradova Zadra, Šibenika i Trogira.....	6
3.1. Povijesni razvoj grada Zadra – urbanistička osnova i otvoreni prostori	6
3.2. Povijesni razvoj grada Šibenika – urbanistička osnova i otvoreni prostori.....	20
3.3. Povijesni razvoj grada Trogira – urbanistička osnova i otvoreni prostori.....	30
4. Rasprava	38
5. Zaključak	40
6. Popis literature	41
3. Popis kartografskih priloga, slika i tablica	43
Životopis	46

Sažetak

Diplomskog rada studentice **Sare Frakin**, naslova

POVIJESNI RAZVOJ OTVORENIH POVRŠINA U HRVATSKIM PRIOBALNIM GRADOVIMA

Tema rada je analiza postanka i razvoja otvorenih površina na primjerima povijesnih središta hrvatskih priobalnih gradova Zadra, Šibenika i Trogira, kojom se utvrdila njihova geneza, te strukturna i morfološka obilježja. U radu se opisao i povijesni razvoj urbanih matrica gradova, na temelju kojeg se promatrao odnos javnih otvorenih površina s izgrađenim prostorom. Istraživanje se provodilo kroz detaljan pregled povijesne literature, kartografskih prikaza i fotodokumentacije. Evaluacijom svaka od tri izabrana grada, donijeli su se zaključci o jedinstvenosti svakog od primjera zbog različitih urbanih sklopova u kojima su nastajale javne otvorene površine, kao i različitih prostornih čimbenika i povijesnih okolnosti koji su utjecali na cjelokupan razvoj povijesnih jezgri.

Otvorene javne površine još su od antičkog urbanizma bile bitne sastavnice planiranja gradova. Ulice i trgovi ispred sakralnih i komunalnih građevina kroz povijest su bili središta javnog života stanovnika zidinama opasnih gradova. Prestankom opasnosti od neprijateljskih vojski u 19. stoljeću, došlo je do formiranja novih tipova javnih otvorenih površina u obliku gradskih perivoja. Najčešće smješteni na bivšim vojnim utvrdama te na mjestima nekadašnjih zidina, perivoji su stvarani na rubovima gradova, nerijetko formirajući zeleni pojas oko starih gradskih jezgri.

Ključne riječi: javne otvorene površine, hrvatski priobalni gradovi, urbana matrica, geneza

Summary

Of the master's thesis – student **Sara Frakin**, entitled

HISTORICAL DEVELOPMENT OF OPEN SPACES IN CROATIAN COASTAL CITIES

The topic of the paper is an analysis of the origin and development of open areas in the examples of historical centers of Croatian coastal cities of Zadar, Šibenik and Trogir, through which their genesis, together with structural and morphological features, was ascertained. The paper also describes the historical development of urban matrices of the cities, on the basis of which the relationship of public open spaces and built space was observed. The research was conducted through a detailed review of historical literature, cartographic representations and photo documentation. Having evaluated the three selected cities, we were able to draw conclusions on the uniqueness of each of the examples due to different urban complexes in which public open spaces came into existence, as well as different spatial factors and historical circumstances that influenced the overall development of historic cores.

Open public spaces have been important components of urban planning since ancient urbanism. Throughout history, streets and squares in front of sacral and communal buildings have been centers of public life of the people that inhabited walled cities. In the 19th century, when the danger from enemy armies came to an end, new types of public open spaces arised in a form of landscape city parks. Most often located in former military fortifications and within areas of former walls, the parks were created in the outskirts of cities, often forming a green belt around old city centers.

Keywords: public open areas, Croatian coastal cities, urban matrix, genesis

1. Uvod

Povijest hrvatskih priobalnih gradova započela je još u doba antike i srednjeg vijeka. U svakom od povijesnih razdoblja postojala su jedinstvena načela stvaranja i strukturiranja jezgri grada koja su omogućavala njegov što svrsishodniji razvitak. Od osnivanja te kroz povijest, gradovi su bili podložni strukturnim i morfološkim promjenama uzrokovanim brojnim funkcionalnim, prostornim i društvenim zahtjevima. Primjerice, u antici i srednjem vijeku, konstantna opasnost od neprijateljskih osvajanja uvjetovala je izgradnju i ojačavanje fortifikacijskih sustava gradova. Jednako tako, kada su takve opasnosti nestajale, razgradnja i prenamjena fortifikacijskih sustava gradova postalo je jedno od obilježja gradova u 19. stoljeću.

U povijesnom kontinuitetu, promjene gradskog tkiva osobito se u očituju u starim gradskim jezgrama. Njihov se urbani život razvijao stoljećima, stoga su fragmenti te povijesti u većoj ili manjoj mjeri vidljivi i u današnjem gradu kroz očuvanu strukturnu ili morfološku osnovu „starog“ grada, u građevinama, spomenicima, otvorenim prostorima, zapisima i drugim očuvanim fragmentima povijesti. Takve gradske jezgre stoljećima su mijenjale svoju kompaktnost, a postepenim strukturnim raspadanjem ili preoblikovanjem, iz njihovog prvobitnog oblika započelo je stvaranje novih prostornih odnosa. U tom kontekstu i povijesnom kontinuitetu možemo promatrati i otvorene prostore gradova odnosno sve neizgrađene dijelove grada koje ne zauzimaju građevine.

Otvoreni prostori sastavni su i prisutni dio gradova kroz njihovu cjelokupnu povijest. Njihova tipologija, udio u gradskoj strukturi, njihova obilježja te funkcije, razlikovale su se i mijenjale kroz vrijeme. Kao i drugi dijelovi gradova, bili su predmetom promjena, preoblikovanja te nastajanja i nestajanja u urbanoj matrici grada. Primjerice, otvoreni prostori poput trgova i vrtova sastavni su dio gradova kroz njihovu cjelokupnu povijest dok su pojedini prostori poput parkova i perivoja nastajali vremenom. Također, razvojem grada, osim proširenja tipologije gradskih otvorenih prostora započelo je i njihovo sagledavanje kao sustava. Tako se primjerice još se u doba renesanse promišljalo o urbanističkim modelima sa sustavom gradskih trgova i otvorenih prostora (npr. P. Cataneo, 1507. g., Vasari di Giovane, 1598. g., V. Scamozzi, 1615. g.), a Hausmannov plan za Pariz iz 19. stoljeća bio je koncipiran na stvaranju bulevara koji bi povezali javne otvorene površine u jedinstveni sustav, koji je uključivao i šumske zone na rubovima grada te ih je planski implementirao u urbano tkivo. Jedna od njegovih ideja bila je i

zaokruživanje gradskog tkiva javnim zelenim površinama, što je u tom razdoblju bila česta pojava u gradovima diljem Europe na mjestima gdje su grad nekoć opasavale zidine. Model „prstena“ (*ringa*) koristio je i Wagner u svom planu zelenog pojasa koji je trebao okružiti grad Beč, a poznat je i Howardov model „Vrtnog grada“ čija je ideja sistema zelenog umrežavanja dovela do stvaranja zelenog pojasa (*green belt*) koji je činio zeleni rub grada. Osim okruživanja gradskog tkiva s otvorenim zelenim površinama, teoretičari su razvijali i ideje o rasutim zelenim površinama unutar grada (*swiss cheese system*) kao i o zelenim klinovima koji zrakasto prodiru u grad kroz njegove periferne dijelove (*finger plan*), povezujući tako urbano središte i izvangradski prostor (Hrdalo i sur. 2021.).

Povijesni kontinuitet urbanog razvoja može se pratiti i u priobalnim gradovima Hrvatske. Pritom, jadranski ili priobalni povijesni gradovi mogu se podijeliti u dvije osnovne skupine: a) gradovi koji nastavljaju svoj kontinuitet iz antike i b) srednjovjekovni gradovi koji su nastali bez izravnog kontinuiteta od prvobitne antičke jezgre (Marasović 2000.). Kod gradova koji nastavljaju antički kontinuitet razlikujemo one koji se baziraju na ortogonalnoj uličnoj mreži (npr. Split, Trogir, Zadar, Rab i dr.) te one gradove čiju morfološku shemu čine koncentrični krugovi i radijalna ulična mreža (gradovi kastelijerskog tipa poput Pule). Drugu skupinu gradova čine srednjovjekovni gradovi koji su nastali bez izravnog kontinuiteta od prvobitne antičke jezgre (npr. Hvar kao primjer grada u luci, Korčula kao primjer grada na poluotoku) (Marasović 2000.). Belamarić (2005.) govori da su gradovi nastali *ex nihilo* u srednjem vijeku rjeđi, no kod nas ima više novih gradova kao posljedica kolapsa kasnoantičkog svijeta sredinom 7. st. (Šibenik, Korčula i dr.), što ne znači da na njihovim položajima nije bilo ranijih naselja, već znači da su vremenom razvijali urbanitet te prerasli u gradove.

U ovome radu, na primjerima priobalnih gradova Zadra, Šibenika i Trogira, analizirat će se i opisati razvoj urbanih matrica starih gradskih jezgri kroz povijest. Pritom će se rad fokusirati na postanak, razvoj i promjene vidljive na otvorenim javnim površinama gradova u sklopu starih gradskih jezgri. Odredit će se geneza i tipologija javnih otvorenih površina, osnovna prostorna obilježja, namjena i uloga u prostoru te u društvenom životu grada. Analizirat će se njihov odnos prema izgrađenom prostoru na temelju urbane morfologije i strukture. Kroz primjere izabranih gradova moći će se uočiti jedinstvenost gradskih jezgri u korelaciji otvorenih javnih površina i izgrađene matrice.

1.1. Cilj rada

Prikaz nastanka javnih otvorenih površina u povijesnim jezgrama hrvatskih priobalnih gradova i međusobni odnos s izgrađenim urbanim sklopom. Utvrđivanje prostorne geneze te strukturnih i morfoloških obilježja. Analiziranje promjena u strukturi urbanih matrica kod formiranja otvorenih površina i utvrđivanje obilježja njihovog razvitka i mijena kroz vrijeme. Utvrđivanje sličnosti i razlika u genezi i tipologiji javnih otvorenih površina na primjerima triju gradova – Zadra, Trogira i Šibenika.

1.2. Materijali i metode

Pregled stručne i znanstvene literature relevantne za urbanistički razvoj gradova s fokusom na nastanak i razvoj otvorenih površina gradova. Strukturna i morfološka analiza povijesnog razvoja otvorenih površina na primjerima velikih priobalnih gradova. Proučavanje izabranih gradova provodit će se na temelju analiza i interpretacija povijesne građe - starih kartografskih prikaza, prostorno planske dokumentacije, fotodokumentacije i literaturnih izvora u različitim fazama formiranja gradova i njihovih centralnih otvorenih površina u starim gradskim jezgrama. Komparativna analiza i interpretiranje dobivenih rezultata provest će se primarno na kriterijima utvrđivanja sastavljenosti otvorenih površina (tipologija), osnovne uloge i namjene površina (ekološka, društvena, prostorna) te osnovnih prostornih obilježja (povezanost, dimenzioniranje i prostorna distribucija).

2. Geografske karakteristike, povijest nastanka i razvoja hrvatskih priobalnih gradova

Najstarija urbanizirana naselja na jadranskoj obali vezana su za grčku kolonizaciju jadranske obale. Grčki kolonisti prvotno razvijaju život na otocima današnje srednje Dalmacije, a postupno se osnivaju naselja i gradovi duž cjelokupne obale. Tako primjerice, sjeverna obala Jadrana (Istra) antičke obrise urbanog života dobiva tek kasnije, kada se prvotno podižu rimske vojne utvrde i trgovišta, a tek potom osnivaju naselja rimskih građana (Sanader 2009.). Pritom, jadranske priobalne povijesne gradove dijelimo na gradove koji urbanitet dobivaju u antici te srednjovjekovne gradove (bez izravnog kontinuiteta iz antike) koji su na Jadranu rjeđi. Fokus ovog rada biti će usmjeren na istočne obale Jadrana, odnosno Dalmaciju.

Dalmacija se kao geografska i povijesna regija proteže 400 km uz Jadransko more i 70 km u unutrašnjost, na sjeverozapadnom dijelu graniči s Hrvatskim primorjem, dok je na jugoistočnom dijelu njena krajnja točka rt Oštra i granica s Crnom Gorom. Istočnu kopnenu granicu čini Bosna i Hercegovina tj. visoko planinsko gorje omeđeno linijom Dinara - Kamešnica - Zavelim, a zapadno joj pripadaju svi jadranski otoci osim kvarnerskih. Zbog gravitacijskog utjecaja većih gradova, Dalmacija je podijeljena i subregionalno na sjevernu, srednju i južnu Dalmaciju. Područje Dalmacije karakterizira krški reljef s flišnim područjem Ravnih kotara, a klimatske zone koje se pojavljuju su sredozemna (uz obalu i na otocima) i umjereno topla vlažna klima (u unutrašnjosti, Dalmatinska zagora).

Grčka i rimska kolonizacija istočne obale Jadranskog mora zaslužne su za nastanak i razvitak brojnih hrvatskih gradova. Grčki su kolonizatori osnivajući kolonije na otocima i priobalnim gradovima koristili plansku gradnju, te su slijedili naputke za izgradnju gradova iz matičnih krajeva. Hipodam je još 466. god. pr. Kr. napravio tlocrt grada Mileta po uzoru na šahovsku ploču, gdje su se ulice sjekle pod pravim kutem i omeđivale stambene blokove, a javni se život odvijao u središtu grada. U 3. st. pr. Kr. osim kolonizacije srednjodalmatinskih otoka Visa i Korčule, Grci osnivaju polise i na kopnu, te tako nastaju Trogir i Stobreč (Sanader 2009.). Rimljani su provinciju Dalmaciju razvijali osnivanjem kolonija među kojima su najstarije Solin (*Salona*), Zadar (*Jader*), Vid kod Metkovića (*Narona*) i Cavtat (*Epidaurus*). Dalmatinski gradovi svojim su izgledom odgovarali italiskim uzorima, te je svaki imao izgrađen forum s hramovima i kipovima careva (Šišić 1922.). Srednjovjekovna stoljeća donose promjene u

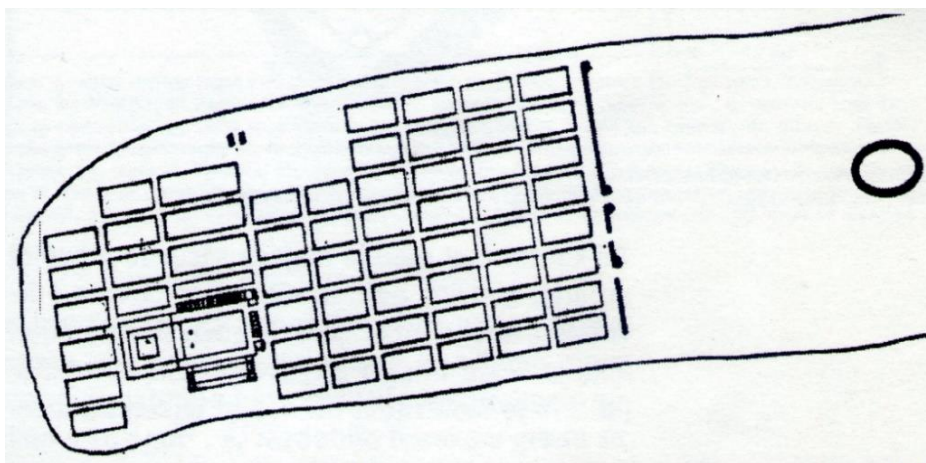
strukturi gradova, no kod većine ostaje očuvana geometrijska antička osnova. Zbog opasnosti od neprijatelja grade se zidine, u obrambeni sustav uključuju se i amfiteatri, teatri i drugi antički objekti, a dijelovi grada koji se nalaze izvan zidina napuštaju se i ruše. Promjene se događaju i u unutrašnjoj strukturi grada, te antički forumi s kapitolijima i hramovima više nisu središte javnog života. Fizička i funkcionalna struktura grada se mijenja tako da se nekadašnja rahla gradnja zgušnjava, široke rimske ulice se sužuju, te se na prostoru nekadašnjih foruma grade utilitarne i stambene zgrade (Zadar). No naspram antičke tradicije, veliki dio srednjovjekovnih naselja novoformirani su gradovi iz čije se strukture mogu otkriti tragovi ilirsko-keltske kulture.

Naselja iz tog doba karakterizira gusta, koncentrična gradnja, opasana zidinama ili rubnim građevinama i organska forma. Povijesne jezgre unutar zidina doživljavaju rast i intenzivnu izgradnju dominantnih građevina koje su najčešće župne crkve, katedrale, gradske lože, gradske vijećnice i sl. Priobalni su se gradovi zbog dobre geoprometne i društveno-političke situacije također razvijali kroz trgovinu između kopnenog zaleđa i drugih susjednih pomorskih zemalja (Milić 1995.). U 15. i 16. stoljeću kada ostatak Europe doživljava procvat u renesansi, prostori današnje Hrvatske suočavaju se s dramatičnim razdobljem konstantnih bitki s Osmanlijama zbog kojih dolazi do stagnacije u kulturnim i gospodarskim procesima, a graditeljska djelatnost se svodi na dograđivanje i rekonstrukciju zidina. Razaraju se mnogi gradovi, a pod ruševinama nestaje kulturno bogatstvo srednjovjekovne hrvatske. U 17. i 18. stoljeću, za vrijeme baroknog razdoblja prostor dalmatinskog priobalja još uvijek stagnira, izuzev Zadra koji je bio upravno središte mletačke Dalmacije (Milić 2002.). Padom Mletačke Republike na području Dalmacije kroz povijest mijenjaju se razne vlasti, a u 19. i 20. stoljeću određene priobalne gradove karakterizira rušenje dijelova zidina i otvaranje gradova zbog prestanka opasnosti od neprijateljskih snaga. *Gradovi-utvrde* gube svoju primarnu funkciju te dolazi i do preobrazbi utvrda i bastiona koje omogućavaju stvaranje javnih prostora i izgradnju građevina javne namjene. Dolazi do strukturnih promjena zbog kojih se javljaju nove urbane vrijednosti, nove vizure grada te elementi koji postaju novi identiteti grada (Krajnik 2011.).

3. Povijesni razvoj gradova Zadra, Šibenika i Trogira

3.1. Povijesni razvoj grada Zadra – urbanistička osnova i otvoreni prostori

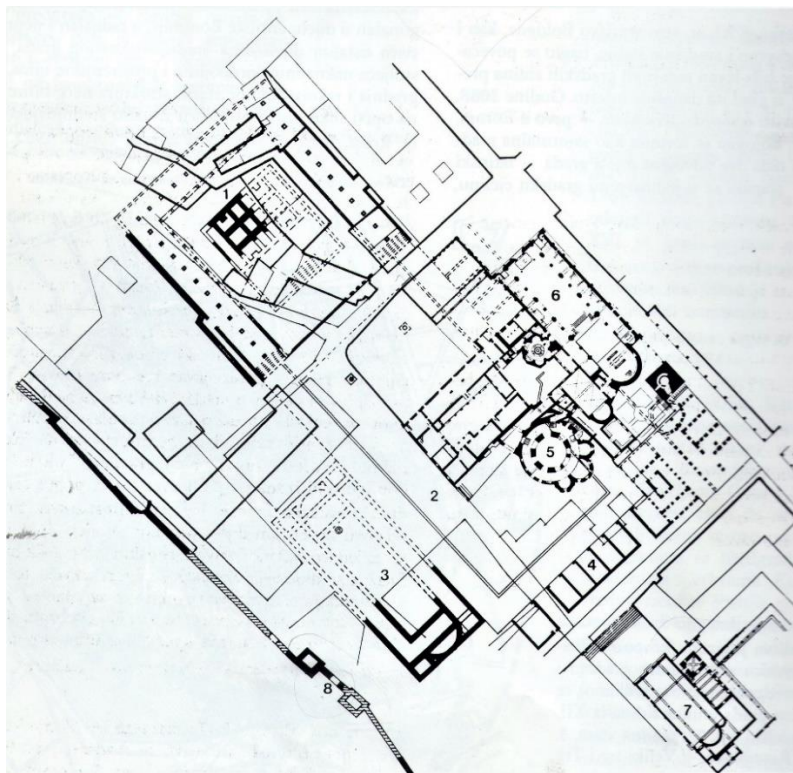
Grad Zadar (rimskog naziva *Colonia Iulia Iader*) nastao je na poluotoku koji je zbog svoje ravne konfiguracije tla bio idealan za stvaranje pravilne ortogonalne mreže prema načelima rimskog urbanizma. Rimljani su staru gradsku jezgru podijelili na blokove (*insulae*) koji su bili pravilni i pravokutni, te unutar kojih se moglo smjestiti više stambenih objekata (Jeličić-Radonić 2014.). Dvije glavne ulice na čijem se sjecištu nalazio rimski forum bile su *decumanus* (smjer istok-zapad) i *cardo* (smjer sjever-jug). Forum koji je bio središte upravnog, trgovačkog i kulturnog života tadašnjih stanovnika Zadra, krasio je hram posvećen kapitolijским božanstvima: Minervi, Jupiteru i Junoni, a na njemu su se također nalazile i trgovine (*tabernae*), natkrivena hala (*basilica*), govornički podij (*rostra*) i pobjednički stupovi (Sanader 2009.). Zadarski forum bio je također središte i društvenog života žitelja grada, koji su većinu svog vremena provodili upravo na ovom prostoru, u trgovini i komunikaciji s drugim ljudima. O karakteru stambenih zgrada koje su činile urbani sklop tadašnje gradske jezgre nema materijalnih dokaza koji bi dali uvid o detaljnijoj slici. Izvan gradskih zidina bio je smješten amfiteatar, njegovi su ostaci srušeni u 17. stoljeću, a vjeruje se da se nalazio na mjestu današnje utvrde Forte (Arbutina 2002.).

Slika 1. Shematski prikaz organizacije antičkog Zadra i njegovih karakterističnih urbanih elemenata

Izvor: Arbutina D. (2002). Zadarski urbanistički i arhitektonski opus Brune Milića. Narodni muzej Zadar.

Iako se Zadar u srednjem vijeku nastavio razvijati u istim antičkim gabaritima, došlo je do procesa reurbanizacije javnih prostora i objekata iz rimskog doba. Brojna arheološka istraživanja pokazala su da je upravo rimski sloj grada odredio urbanu konfiguraciju Zadra od srednjovjekovnih vremena do danas, iako je u cijelosti prekriven slojem antičkog materijala visine preko 1 metar. Proces srednjovjekovne reurbanizacije kroz razaranje elemenata rimske arhitekture ponajprije se očitovao na području zadarskog Foruma, no središte javnog života ostaje na istom području i to izgradnjom sakralnih objekata: crkve sv. Donata, oktogonalne krstionice, katedrale sv. Stošije i samostana i bazilike sv. Marije. Komunalno središte grada oblikovalo se nešto kasnije kroz razdoblje na području Narodnog trga, te je Širokom ulicom (rimskim *decumanusom*) bilo povezano s crkvenim središtem uz episkopalni kompleks s katedralom i crkvom sv. Donata (Milić 1995.).

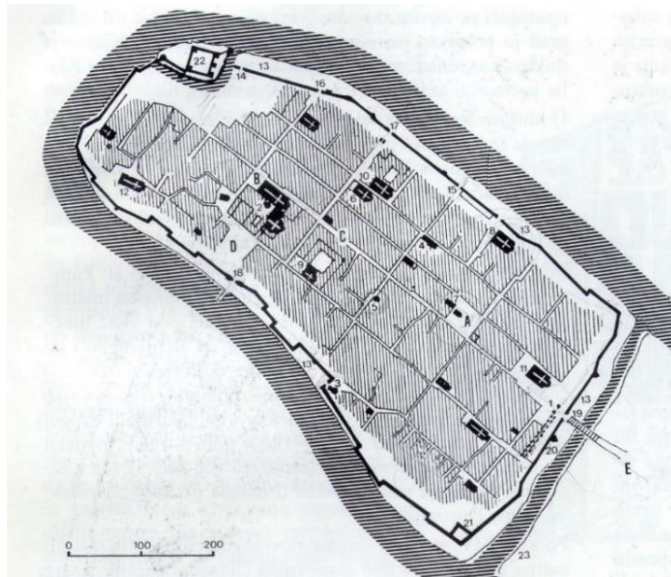
Slika 2. Stratigrafija antičkih i srednjovjekovnih arheoloških nalaza na prostoru zadarskog Foruma

Legenda: 1. kapitolij i ostaci hrama, 2. forum, 3. rimska bazilika, 4. taberne, 5. crkva sv. Donata, 6. katedrala s krstionicom, 7. crkva sv. Marije sa samostanom 8. srednjovjekovni gradski zid i Vrata anđela

Izvor: Milić B. (1995). Razvoj grada kroz stoljeća II. Srednji vijek. Školska knjiga, Zagreb.

Srednjovjekovni je Zadar bio opasan zidinama, ali je kroz razdoblje doživljavao konstantne promjene u fortifikacijskom sustavu, od ratnih pohoda na grad od strane kralja Kolomana 1105. godine, zatim ugarskih vladara koji su također vodili niz borbi za grad i Venecije. Osvajanjem

i pustošenjem grada od strane križara 1202. godine prestale su promjene na obrambenom sustavu grada. Mletački dužd Dandolo napravio je prvu veliku promjenu u gradskoj strukturi rušenjem zidina uz more i ojačavanjem kopnenih zidina. Sve do završetka srednjeg vijeka debljina zidina se povećavala kao i površina novonastalih bastiona, pa se samim time prostor unutar gradskih zidina smanjivao (Arbutina 2002.).

Slika 3. Shematski prikaz srednjovjekovnog Zadra

Izvor: Milić B. (1995). Razvoj grada kroz stoljeća II. Srednji vijek. Školska knjiga, Zagreb.

Renesansno razdoblje i pojava vatrenog oružja pokrenula je izgradnju novih utvrda i ojačavanje srednjovjekovnih zidina, u svrhu što efikasnije obrane od neprijatelja. U to doba izgrađena su i jugoistočna gradska vrata, po projektu veronskog arhitekta Michelea Sanmichelija, a istočno od njih, izvan gradskih zidina, sredinom šezdesetih godina 16. stoljeća počinje se graditi utvrda Forte. Bitno je spomenuti kako je Zadar bio kompletno opasan zidinama s 8 utvrđenih bastiona, koji su imali glavnu ulogu u obrani grada (Marković 2001.).

Slika 4. Plan zadarskih utvrda V. Coronellija iz 1688. godine

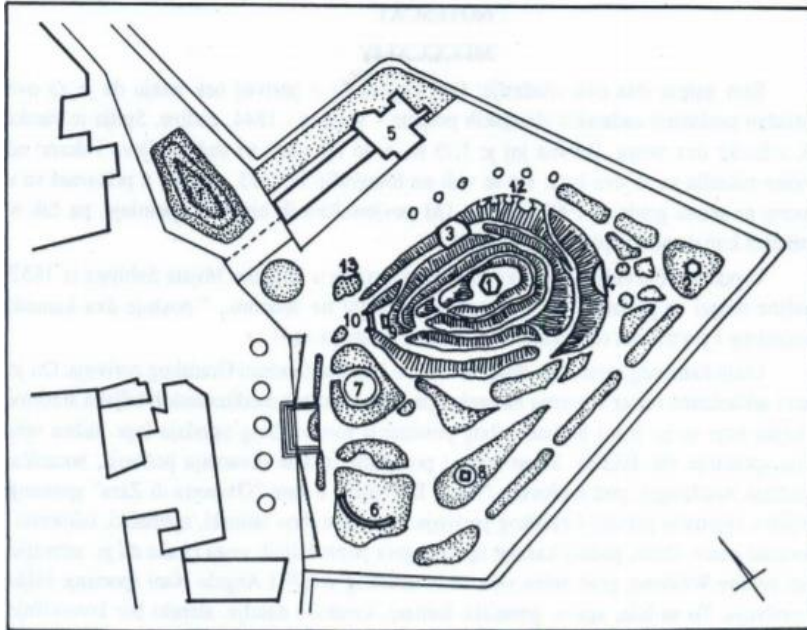
Izvor: Marković M. (2001). Hrvatski gradovi na starim planovima i vedutama. AGM. Zagreb.

Razdoblje baroka također je usko vezano za izgradnju objekata poglavito vojne namjene, a urbani sklop grada nije se značajnije mijenjao. Uspostavom austrijske vlasti 1797. godine u Dalmaciji završilo je barokno razdoblje, a njena uprava smijenjena je ubrzo od strane francuske vojske 1806. godine. Propašću Napoleona, francuska uprava kapitulira i odlazi iz Zadra 1813. godine, te se vraća austrijska vlast.

U ovom razdoblju dolazi do velikih društvenih i političkih promjena, a značajni urbanistički zahvat koji se događa unutar gradskih zidina jest preoblikovanje najvećeg i najstarijeg bastiona Grimani u Gradski perivoj (danas Perivoj kraljice Jelene) 1829. godine (Arbutina 2002.). Za njegovu preobrazbu zaslužan je austrijski general barun Franz Ludwig von Welden, koji je perivoj projektirao po uzoru na engleski park s kružnim stazama i nepravilnim zelenim površinama. Barun von Welden bio je strastveni ljubitelj flore u Dalmaciji, te je osmislio perivoj kao javni prostor za stanovnike grada koji je uređen po uzoru na botanički vrt mediteranske flore. Zadar je pri otvorenju perivoja još uvijek bio grad-utvrda, pa su stanovnici grada na uzvišenom perivoju imali vizuru na ostatak grada, otoke, more i planinu Velebit. U središtu perivoja nalazio se brežuljak tzv. 'cavalier'¹, dok se na sjevernom dijelu nalazila kavana koja je uništena tijekom bombardiranja grada u Drugom svjetskom ratu. Istočni dio perivoja krasio je glazbeni paviljon u obliku kineske pagode, a na vrhu cavaliera je nešto kasnije, oko 1875. godine, izgrađena šesterokutna pagoda na 3 etaže. U podnožju brežuljka nalazila se ledana, izgrađena prostorija u kojoj se skladištio led s Velebita, a nekoć su se u perivoju nalazili i kolonada („Venerin hram“) i obelisk. Na istočnom dijelu perivoja je 1837. godine u kosinu cavaliera ukopana eksedra, čiji su vanjski dio krasila dva pilastra s polufigurom mramornih satira koji nose jonski kapitel.

Ubrzo nakon 1868. godine, kad Zadar prestaje biti tvrđavom, ruše se dijelovi zidina između bastiona Grimani i bastiona Moro kako bi se omogućio kolni pristup središtu grada, te time Gradski perivoj gubi direktnu vezu s gradskim bedemima i nastavkom promenade prema bastionu Moro i drvoredom na gradskim zidinama. U Drugom svjetskom ratu Gradski je perivoj doživio velika oštećenja, te je mnogo arhitektonskih elemenata koji su krasili perivoj uništeno.

¹ Cavalier je općeniti naziv za brežuljak koji je dominirao bastionom (Arbutina D. 2002.)

Slika 5. Tlocrt Perivoja prema planovima grada iz 1903. i 1906. godine

Legenda: 1. kineska pagoda na vrhu brežuljka, 2. mala pagoda, 3. ulaz u ledanu, 4. eksedra, 5. kavana u maurskom stilu, 6. kolona, 7. ribnjak, 8. obelisk, 9. kamena ploča s natpisom "Willkommen den 16 Sept. 1829. ", 10. niša spomenikom barunu Weldenu, 11. pejzažno oblikovana površina nestala prilikom probijanja prometnice 1907. god., 12. niše s klupama, 13. kamenjar

Izvor: Petricioli, M. (1992). 'GRADSKI PERIVOJ U ZADRU', *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 33(1), str. 543-553. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/116511> (pristupljeno: 2. veljače 2022.)

Slika 6. Pagoda u Gradskom perivoju 1875. godine

Izvor: Petricioli, M. (1992). 'GRADSKI PERIVOJ U ZADRU', *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 33(1), str. 543-553. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/116511> (pristupljeno: 2. veljače 2022.)

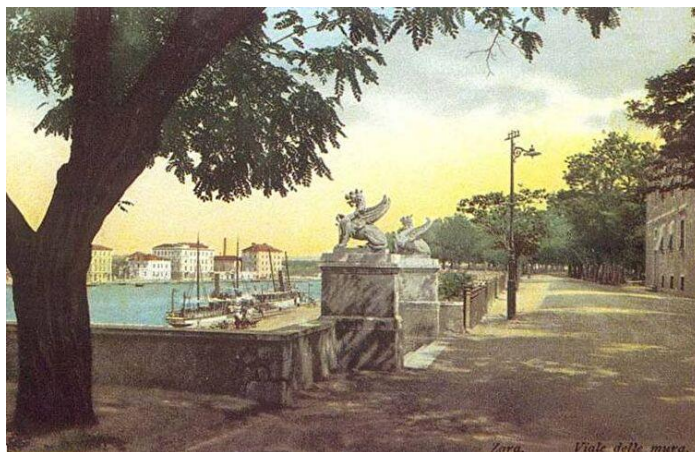
Nedugo nakon otvorenja Gradskog perivoja na bastionu Grimani, na susjednoj gradskoj utvrdi Forte podignut je još i danas najveći zadarski perivoj, Perivoj Blažeković (danas Perivoj Vladimira Nazora). Odvojena morskim kanalom od bastiona Grimani, utvrda Forte sagrađena je u 16. stoljeću na prostoru bivšeg predgrađa grada zvanog Varoš, prema nacrtu mletačkog generala Sforze Pallavicina, a tome svjedoči i njegov grb u obliku sedmoglave hidre koji je ugrađen na istočnom ulazu. Tijekom 17. i 18. stoljeća na utvrdi su se nalazile vojarne, cisterne i barutane, te su se duž cijelog oboda utvrde nalazili i podzemni hodnici. Nakon prestanka opasnosti od udara neprijatelja, utvrda gubi svoju prvotnu funkciju te tadašnji austrijski namjesnik za Dalmaciju Dragutin Blažeković, 1888. godine inicira izgradnju perivoja. Namjesnik je u perivoj dao zasaditi mnogobrojne autohtone mediteranske, ali i alohtone egzotične biljne vrste, poglavito grmove i drveće, kako bi u ljetnim mjesecima pružali zaštitu od ljetnih vrućina. Rušenjem već ranije spomenutog dijela zidina između bastiona Grimani i Moro, 1909. godine u perivoju su sagrađena i sjeverna vrata, te je ispred novog ulaza napravljen ribnjak. Iako je dio perivoja stradao u Drugom svjetskom ratu, zahvaljujući zidinama, skoro cijela površina perivoja ostala je nepromijenjena. Nakon rata biva obnovljen, a 1986. godine proglašen je spomenikom parkovne arhitekture (Petricioli 2011.)

Slika 7. Prikaz dijela zgrade vojarne u perivoju Vladimira Nazora (godina nepoznata)
Izvor: Petricioli M. (2011). Zadarski vrtovi i perivoji. Nasadi d.o.o. Zadar

Dio zadarskih zidina poznatijih pod nazivom Muraj, pružaju se od Perivoja kraljice Jelene, uz gradsku luku sve do Perivoja Gospe od Zdravlja. Prije rušenja kortine tj. dijela bedema između Perivoja kraljice Jelene i bastiona Moro, postojala je šetnica s drvoredom koja je povezivala Perivoj kraljice Jelene i Perivoj Gospe od Zdravlja. Muraj čine tri (nekoć četiri) bastiona koja

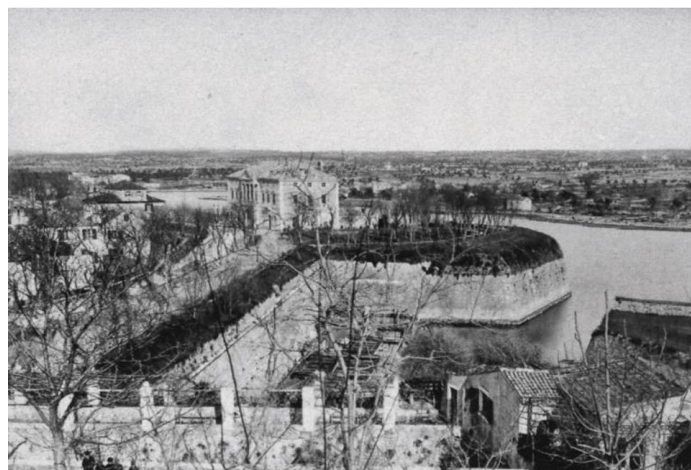
su međusobno povezana kartinama. Razoružanjem bastiona, zbog prestanka opasnosti od osvajača, na bastionima su mahom nastajali perivoji. Prvi od bastiona u nizu na kojem se podigao perivoj je Moro. Bastion Moro je izgrađen u drugoj polovini 16. stoljeća, a 1864. godine na njemu je svečano otvoren perivoj kojeg je podigla obitelj Cosmacendi. Perivoj je nazvan Mali perivoj, na njegovoj sjeverozapadnoj strani izgrađena su dva osmerokutna paviljona, kao i brežuljak u kojem se kao i u Gradskom perivoju nalazila ledana. Kasnije su se na bastionu izgradile tvornica likera i današnji Muzej antičkog stakla, čime je površina perivoja znatno smanjena.

Slika 8. Pogled na nekadašnju šetnicu na Muraju (godina nepoznata)

Izvor: Grad Zadar

<https://www.grad-zadar.hr/fotogalerija-detaljije/stare-slike-grad-a-30.html> (pristupljeno: 15. veljače 2022.)

Slika 9. Pogled na bastion Moro sa Perivoja kraljice Jelene (Gradskog perivoja), prije 1891. godine

Izvor: Gradonacelnik.hr

<https://gradonacelnik.hr/vijesti/zadar-u-sklopu-kapitalnog-projekta-vrijednog-665-milijuna-kuna-završena-povijesna-revitalizacija-bedema-zadarskih-pobuna/> (pristupljeno: 9. veljače 2022.)

Sjeverno od bastiona Moro nalazi se bastion sv. Roka, na kojem je perivoj uređen 1869. godine, godinu dana nakon proglašenja Zadra otvorenim gradom. Perivoj je dobio ime po tadašnjem namjesniku Dalmacije, vitezu Ivanu Wagneru, a bio je jednostavno uređen, podijeljen u četiri dijela s dvije okomite staze, te su se u njemu nalazile rustikalne klupe s mnoštvom biljnih vrsta. Dio bastiona je 1936. godine srušen zbog izgradnje prometnice sa sjeverne kopnene strane poluotoka, što je uzrokovalo smanjenje površine perivoja, no dio perivoja ostao je sačuvan.

Sljedeći u nizu je polubastion Kaštela, za koji se ne zna točan podatak kad je prenamijenjen u perivoj kao ni tko je za to zaslužan, no pretpostavlja se u isto vrijeme kao i ostali bastioni u sklopu Muraja. Ispred polubastiona Kaštela, na sjeverozapadnom dijelu poluotoka, u srednjem je vijeku za vrijeme Mletačke Republike nastao Trg tri bunara, a kao nastavak na trg sredinom 19. stoljeća sagrađen i ozelenjen je Perivoj Gospe od Kaštela (Zdravlja). Taj je dio grada zbog izgradnje novog gradskog kazališta dobio na važnosti, te se iskoristila prilika da se dio prostora pored crkve po kojoj je perivoj i dobio ime i ozeleni. Perivoj je bio povezan s Trgom tri bunara, no početkom 20. stoljeća biva odvojen izgradnjom prometnice, a on je i ujedno prvi javni perivoj koji nije sagrađen na vojnom bastionu.

Slika 10. Perivoj Gospe od Zdravlja

Izvor: Almayer.hr

<https://www.almayer.hr/hr/novosti-i-price/almayer-dependance-rooms-memento-zadarskoj-grandeci>
(pristupljeno 15. veljače 2022.)

Zapadni i jugozapadni dio poluotoka koji je okrenut prema Zadarskom kanalu bio je također stoljećima opasan zidinama, a na par metara udaljenosti od zidina paralelno u moru nalazio se i nasip kamenja poznatiji pod nazivom porporela, koji je dodatno štitio grad od udara neprijatelja s mora. Kad je Zadar 1868. godine izgubio status grada-utvrde, gradsko poglavarstvo donijelo je odluku da se zidine koje su okrenute prema Zadarskom kanalu uklone, te se zasipavanjem mora 1870. godine između prostora nekadašnjih zidina i porporele stvorila

promenada tj. Nova riva. Izgled grada se promijenio, duž rive su se od 1875. do 1906. godine postepeno gradile četverokatnice, a prostori između njih su se ozelenjivali (Petricioli 2011.).

U tom razdoblju došlo je do provođenja raznih urbanih zahvata uređenjem ulica i trgova, uvođenjem vodovoda, izgrađivanjem kanalizacijskih odvoda i obnavljanjem starih gradskih cisterni. Zadarska luka počela je također dobivati i trgovačko značenje. Oko 1890. godine događaju se promjene u unutarnjoj strukturi poluotoka, točnije, mijenja se ulična struktura Široke ulice (danas poznatija pod nazivom Kalelarga) kada se otvara nova gradska kavana braće Bakmaz pod nazivom Calle Larga (Arbutina 2002.). Gradile su se ceste i mostovi zbog lakšeg prilaza i povezanosti utvrđenom gradu, a otvaranje grada uzrokovalo je postepeno urbanističko širenje, ali i rast u visinu.

Austrijski arhitekti koji su tada djelovali u Zadru često su se susretali s kružnim tokom prometa te njegovom primjenom nakon rušenja zidina, a zadarski poluotok bio je idealan primjer za organizaciju prometnica unutar nekadašnjeg utvrđenog grada (Stagličić 2013.). Na rivi je sagrađen gat za pristajanje parobroda, postojale su kavane, pošta i hotel, a duž cijele promenade posađen je dvostruki drvored hrasta crnike. Ubrzo je taj dio grada postao omiljeno mjesto za šetnju i druženje Zadrana koji su uživali u pogledu na more i zadarske otoke.

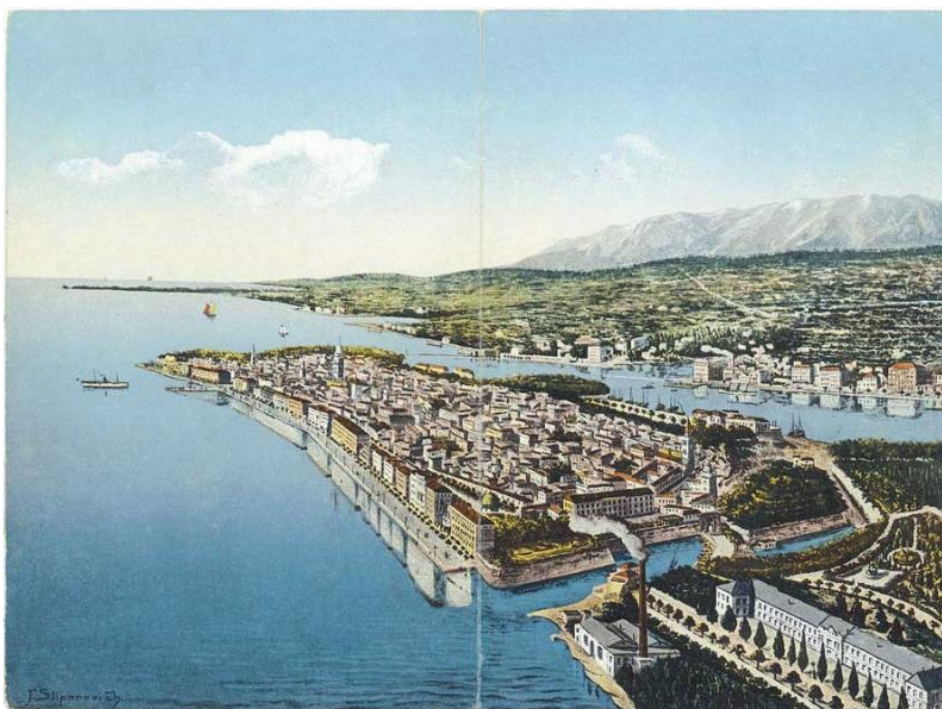
Slika 11. Prikaz Nove rive prije bombardiranja grada u Drugom svjetskom ratu

Izvor: Grad Zadar

<https://www.grad-zadar.hr/fotogalerija-detaljnice/stare-slike-grada-30.html> (pristupljeno: 15. veljače 2022.)

Na istočnoj strani rive, točnije na bastionu Citadela sagrađenom u 16. stoljeću, 1906. godine sagrađen je ženski internat. Kompleks koji su činile dvije zgrade, škola i dom za stanovanje, zatvarali su bastion s južne i zapadne strane te je u omeđenom prostoru stvoren perivoj. Perivoj su koristili isključivo članovi internata, bio je stazama podijeljen u tri zelene površine, a na

bivšem vojnom bastionu napravljen je cavalier s pergolom s kojeg se pružao pogled na cijelu zadarsku rivu. Osim stvaranja perivoja na bivšim vojnim bastionima, kroz povijest su se na poluotoku formirali i privatni vrtovi i perivoji u sklopu palača i samostana. Jedan od primjera su perivoji Kneževe palače koji se prvi put spominju davne 1421. godine i to pod nazivom *zardinus* (ukrasni vrt). U njihovom sklopu uživali su nekadašnji zadarski knezovi i providuri, a neki od elemenata koji su ih krasili bili su fontana s kružnim bazenom i staklenik u kojem su se uzgajale i alohtone biljne vrste. Uz perivoje Kneževe palače bitno je spomenuti i vrt u sklopu Nadbiskupske palače koji potječe iz doba renesanse. Klasični pravilni ortogonalni raster vrta krase bunarska kruga iz srednjeg vijeka te kameni stupovi koji prate križne staze. Nedaleko od Nadbiskupske palače u sklopu benediktinskog samostana sv. Marije također je postojao ukrasni vrt. Većina zadarskih samostana imala je svoje vrtove unutar crkvenog kompleksa, a spomenuti u sklopu samostana sv. Marije bio je također podijeljen na 4 pravilne plohe i u njemu su se uzgajale autohtone biljne vrste. U sklopu crkve sv. Krševana postojao je botanički vrt koji nosi titulu najstarijeg hrvatskog botaničkog vrta, a osnovan je 1806. godine.

Slika 12. Prikaz zadarskog poluotoka i okolice 1910. godine

Izvor: Zadarski.hr

<https://zadarski.slobodnadalmacija.hr/zadar/zadar-plus/zadar-u-19-stoljecu-i-danas-danasnja-kulturno-umjetnicka-ponuda-ne-moze-se-usporediti-s-onom-u-19-stoljecu-postali-smo-jako-zatvoreni-kao-grad-1135419>
(pristupljeno: 14. svibnja 2022.)

Zadar doživljava procvat u području arhitekture i urbanizma od rušenja zidina sve do Drugog svjetskog rata kada Zadar biva bombardiran, te na rivi ostaju samo četiri zgrade. Nakon rata, područja gdje su se nekoć nalazile zgrade su pretvorena u javne zelene površine. Jedina zgrada koja se naknadno izgradila 1950. godine je tzv. 'Bijela zgrada' na sjevernom dijelu rive. Izgradnja zgrada u samom centru poluotoka bila je povezana sa zadarskim imućnicima, doktorima, liječnicima i advokatima čije su privatne trokatnice ili četverokatnice bile građene u historicističkom i klasicističkom stilu, a ortogonalni raster ulica i izgrađenog prostora je ostao očuvan.

Razdoblje od 1928. do 1929. godine karakterizira završetak mosta preko uvale Jazine, čime je započelo uređivanje *Calle del Conte* (danas Ulica J. Barakovića) i uređenje *Piazze dei Signori* (danas Narodni trg). Nekoliko godina kasnije uređivali su se i trгови na zapadnoj strani poluotoka, trg *Campo Vincenzo Dandolo*, *Campo San Simeone* (danas Poljana Šime Budinića) i trg na istočnom dijelu poluotoka, *Piazza Dellaurana* (danas Poljana pape Ivana Pavla II.) (Arbutina 2002.). Nakon Drugog svjetskog rata, na istočnoj strani poluotoka, točnije na prostoru već spomenute srušene kortine između bastiona Grimani i bastiona Moro, gradske su vlasti zbog osiguravanja kolnog ulaza u grad to područje nasuli te isprojektirali ceste i perivoj. Nacrt za novonastali perivoj napravljen je 1953. godine, sadržavao je nekoliko nasumično raspoređenih staza i mnoštvo mediteranskih biljnih vrsta, a nazvan je Perivoj Jarula (Petricioli 2011.).

Slika 13. Perivoj Jarula 1954. godine

Izvor: 057info.hr

<https://www.057info.hr/vijesti/2020-12-12/zadrani-prihvatili-muraj-kao-pravu-setnicu-na-kojoj-neki-ostavljaju-smece>

(pristupljeno: 11. veljače 2022.)

Tablica 1. Kronologija razvoja tipova otvorenih površina stare jezgre grada Zadra

ANTIKA
<ul style="list-style-type: none">• rimska kolonija, antička urbana matrica (<i>insulae</i>),• pravilan ortogonalni raster ulica; glavne ulice (<i>cardo</i> i <i>decumanus</i>),• na sjecištu <i>cardo</i> i <i>decumanus</i> nalazio se popločani trg – središte javnog, društvenog i gospodarskog života
SREDNJI VIJEK
<ul style="list-style-type: none">• očuvan antički raster uz izgradnju sakralnih objekata; formiranje trgova ispred objekata,• komunalno središte postaje trg ispred gradske lože,• kružni fortifikacijski sustav oko gradske jezgre; grad-utvrda,• stalna nadogradnja i obnova zidina i bastiona, gradnja porporele ispred zapadnih zidina
RENSANSA I BAROK
<ul style="list-style-type: none">• samostanska unutarnja dvorišta (klaustar) omeđena zgradama i trijemom (barem s jedne strane) s cisternom za kišnicu ili bunarom; privatni prostor samostana,• stambeni objekti imućnih stanovnika uključivali su privatna unutarnja dvorišta i vrtove,• obnova i dograđivanje stambenih objekata i promjena pročelja; preinake i popravci uglavnom građevina s novim stilskim obilježjima
19. STOLJEĆE
<ul style="list-style-type: none">• razvojačenje grada; gubitak statusa grada-utvrde,• rušenje kortine na istoku gradske jezgre; mogućnost povezivanja središta grada prometnicom,• uklanjanje porporele i rušenje zidina na zapadu grada; otvaranje grada prema moru,• prenamjena bastiona u sklopu gradskih zidina – stvaranje javnih perivoja,• javni gradski bunari na trgovima,• urbanistički zahvati – uređenje i opločavanje ulica i trgova
20. STOLJEĆE
<ul style="list-style-type: none">• stvaranje zelenog pojasa duž gradskih zidina na bastionima,• nasipavanje istočnog dijela poluotoka zbog formiranja perivoja i prometnice,• oživljavanje nekadašnjeg prostora antičkog foruma - mjesto javnog okupljanja građana,• omogućavanje kružne prometnice oko jezgre grada i ozelenjavanje dijelova između stambenih objekata na zadarskoj rivi - javna, društvena i kulturna funkcija

TLOCRT GRADA ZADRA

(GODINA 1830.)

- stambeni objekti
- sakralni objekti
- zelene površine
- javni trgovi
- prometnice
- zidine

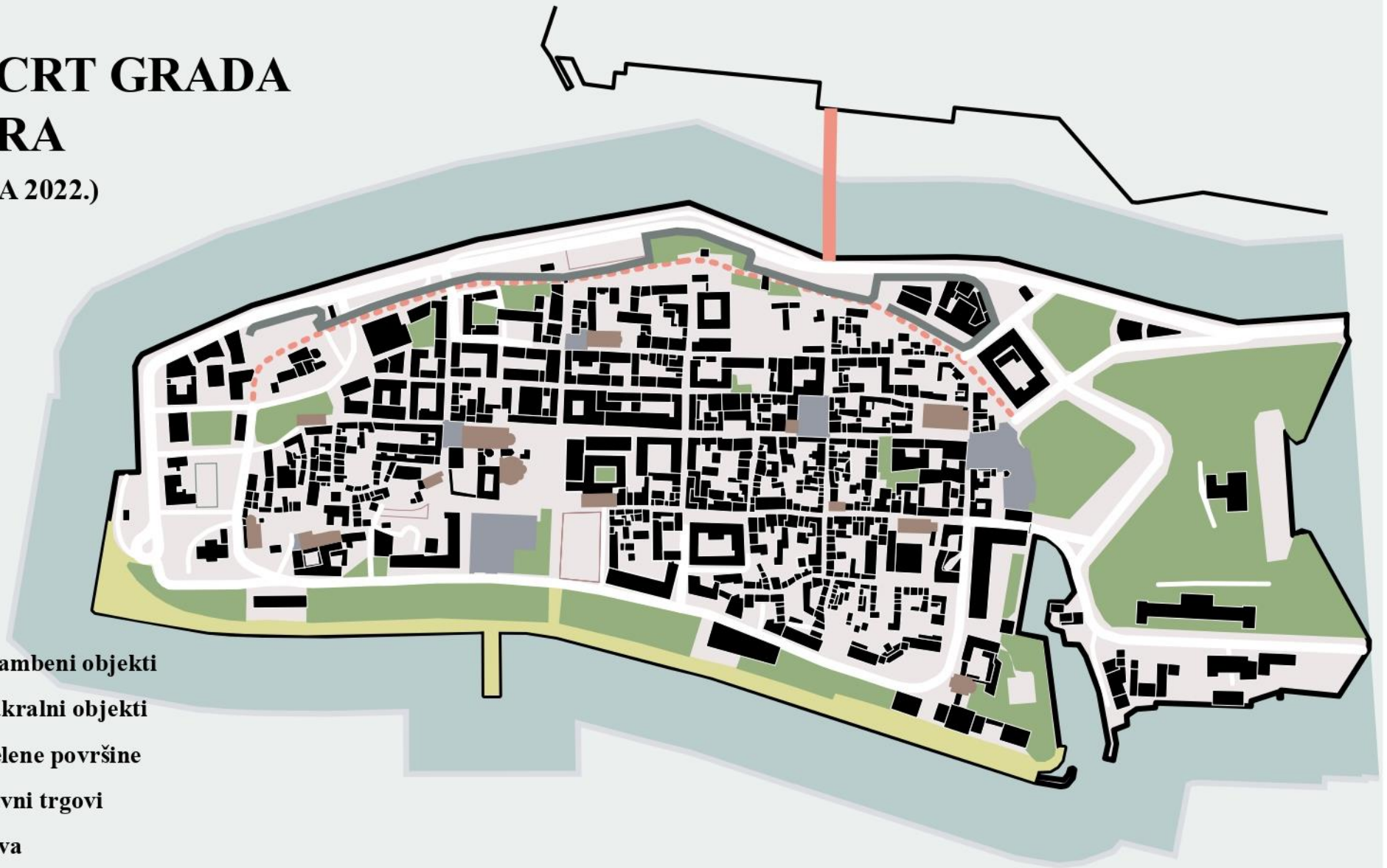
0 100 200 300 400 500m

TLOCRT GRADA ZADRA

(GODINA 2022.)

- stambeni objekti
- sakralni objekti
- zelene površine
- javni trgovi
- riva
- prometnice
- pješačke površine i koridori
- zidine

0 100 200 300 400 500m

3.2. Povijesni razvoj grada Šibenika – urbanistička osnova i otvoreni prostori

Grad Šibenik nastao je na obali potopljenog zaljeva kojim je nekad protjecala rijeka Krka, a brdovito područje na kojem je grad utemeljen uvelike je ograničilo njegovo širenje u svrhu stvaranja većeg naselja. Prvi zapisi o osnivanju grada potječu iz 1066. godine, kada se spominje *castrum Sebenica*, u kojem je boravio hrvatski kralj Petar Krešimir IV. Smatra se da je Šibenik osnovan u 10. stoljeću, a bitna je činjenica ta da su tada ostali dalmatinski gradovi bili pod vlašću Bizanta, što je uvelike odredilo njegov drukčiji daljnji urbani razvoj (Marković 2001.). U 12. stoljeću, kad se za grad vodila bitka između Bizanta, Venecije i Arpadovića, najstarija gradska jezgra koju čini šibenski *castrum*, smještena na vrhovima sedamdeset metara visokog brijega koji se strmo spuštao prema moru do uvale Dolac, počela se snažnije razvijati. Od 13. stoljeća, kada je u Šibeniku osnovana biskupija, grad poprima osnovna urbanistička obilježja s razvijenim zonama koje su se javljale i u ostalim dalmatinskim komunama. Obilježja koje su tada imale komune su obrambeni (fortifikacijski) sustav, trgovačka luka, gradsko-upravno i crkveno središte i područje za obrt i trgovinu (Poljičak 2013.). Šibensko se naselje se razvilo na tri ključne točke, *castrumu* s crkvom sv. Mihovila (danas sv. Ane) koji je omogućavao pregledan vidik na prilaze s kopna i mora, šibenskoj luci s crkvom sv. Jakova i Poljani s crkvom sv. Kuzme i Damjana (danas Gospe van Grada), koja je bila dobro povezana s lukom, šibenskom okolicom i kopnenim zaleđem. Tri su ključne točke na početku djelovale samostalno, no postepenom gradnjom i širenjem naselja stvorile su se urbane cjeline. Izgradnjom gradskih zidina koncem 13. stoljeća definiran je cjeloviti prostor srednjovjekovnog Šibenika. Već spomenuta strma topografija na kojoj je nastao Šibenik odredila je policentričnu strukturu grada, što je rezultiralo nizanjem gradskih ulica jedne iznad druge, a iz nagiba terena proizašao je i amfiteatralni oblik (Marković 2009.).

U 15. stoljeću grad se protezao od Doca do samostana sv. Frane, dužina naselja iznosila je 600 metara, a širina od 150 do 300 metara. Dvije gradske četvrti, koje su tad činile gradsko središte, bile su Dolac i Gorica, a postojalo je i izvangradsko naselje Crnica koje je poglavito služilo za poljoprivredne djelatnosti (Poljičak 2013.). Pisani izvori Šibenčanina Jurja Šižgorića iz tog doba također spominju prostor na istočnom dijelu grada pod nazivom Poljana, opisujući ga kao prostrano i široko mjesto ugodno za druženje stanovnika grada. Kroz povijest prostor Poljane služio je za javna okupljanja, ali i kao ratište i stratište za vrijeme mletačke i francuske vladavine (Zenić 2010.). U sklopu samostana sv. Frane postojao je vrt s autohtonim mediteranskim biljem i zdencem u središtu, a koristili su ga poglavito pripadnici franjevačkog reda. Prva polovica 15.

stoljeća bila je vrlo važna za razvoj stare gradske jezgre zbog izgradnje katedrale sv. Jakova na kojoj su radili mnogobrojni arhitekti i klesari, među kojima su najpoznatiji Juraj Dalmatinac i Nikola Firentinac. Uz katedralu čija je izgradnja trajala više od 100 godina, u povijesnoj jezgri iz tog razdoblja očuvana je i nekolicina patricijskih palača s portalima, prozorima i drugim arhitektonskim elementima u gotičkom stilu. Iz istog razdoblja potječu palača Foscolo, kuća Jurja Dalmatinca, srednjovjekovna cisterna te crkve sv. Ivana i sv. Frane sa samostanom (Marković 2001.). U središtu Šibenika prije osnivanja šibenske biskupije bio je smješten veliki trg ili *platea communis*. U samom centru gradske jezgre također se nalazilo upravno središte, na velikom trgu nalazile su se gradska loža, knežev dvor, zatvor, pisarnica kneževa i općinskog kancelara i ured za sol. Nakon osnivanja biskupije i izgradnje katedrale, glavni gradski trg se obnovio, nekolicina zgrada se srušila te se otvorio prolaz u kneževu palaču s trga (Poljičak 2013.).

Slika 14. Veduta Šibenika J. Petersa iz 1686. godine

Izvor: Marković M. (2001). Hrvatski gradovi na starim planovima i vedutama. AGM. Zagreb.

Sredinom 16. stoljeća, nasuprot katedrale izgrađena je Gradska vijećnica u renesansnom stilu, a javni prostor ispred nje postaje središnji element grada. Gusta urbana struktura koja je sadržavala objekte sakralne i svjetovne namjene u središtu Šibenika, označavala je prisutnost ekonomske, političke i društvene moći uglednih stanovnika grada. Stambena gradnja koja je bila ključan element razvoja grada bila je pokazatelj prevlasti privatne moći pojedinaca čije su prestižne stambene jedinice izgrađene u najužem središtu grada bile smještene nadomak glavnih gradskih trgova i zgrada upravnih sjedišta. Većina reprezentativnih stambenih građevina sadržavala je vlastito unutarnje dvorište s bunarima, posebne prilaze i pristupna

stubišta te jedinstveno izvedenu fasadu. Siromašno stanovništvo bilo je primorano naseljavati rubne dijelove grada ili područja udaljena od glavnih gradskih komunikacija (Marković 1999.). Kroz 16. stoljeće se zbog opasnosti od neprijateljskih napada fortifikacijski sustav ojačavao i nadograđivao, a gradske zidine opasavale su grad sa svih kopnenih strana (Poljićak 2013.). U to doba izgrađene su tvrđave Šubićevac i sv. Ivan, a morske prilaze gradu branilo se s tvrđava sv. Nikole i sv. Andrije (Marković 2001.).

U 17. i 18. stoljeću Šibenik se kao i ostali gradovi duž dalmatinske obale suočavao s turskim i mletačkim napadima. Uz konstantne prijetnje neprijateljskih vojski koje su uzrokovale stagnaciju urbanističkog razvitka te angažman kod isključivo fortifikacijskih segmenata grada, Šibenikom su harale epidemije koje su bitno promijenile demografsku sliku grada. U doba baroka uređivao se postojeći gusti urbani sklop, baveći se prvenstveno rekonstrukcijom fasada stambenih blokova, ujedinjavanjem njihovih unutrašnjih prostora i nadogradnjom u visinu. Za vrijeme francuske i austrijske vladavine došlo je do izgradnje novih cestovnih pravaca koji su omogućili bolju povezanost s ostalim ilirskim provincijama kao i uređenja gimnazije i gradske bolnice.

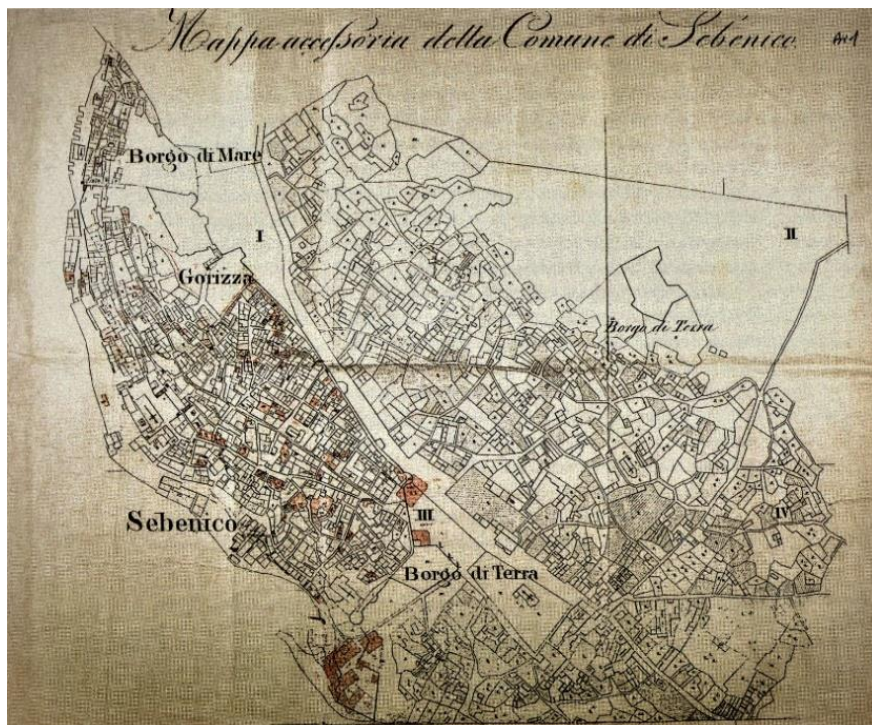

Slika 15. Stanovnici Šibenika na Voćnom trgu

Izvor: Zenić M. (2010). Stari Šibenik: Kalama, skalama i butama. AGM. Zagreb.

Sredinom 19. stoljeća dogodile su se strukturne promjene na prostoru povijesne jezgre koje su Šibeniku donijele nove urbane vrijednosti. Godine 1864. srušio se dio zidina od bastiona sv. Ane do Vrata od Varoša, kule Bersalj (Badanj) uz Velika kopnena vrata i bastion Bernardi kako bi se napravio prostor za izgradnju novog kazališta i Narodne kavane (Marković 1999.). Prostor ispred novog kazališta i kavane, već spomenuta Poljana, u 19. stoljeću postaje središte

političkog, kulturnog i društvenog života. Uvođenjem sadržaja kroz objekte koji ju prostorno omeđuju, dobila je funkciju urbanog trga, a kroz daljnju povijest bila je mjesto prosvjeda i okupljanja stanovnika te dočeka važnih političara u Šibeniku.

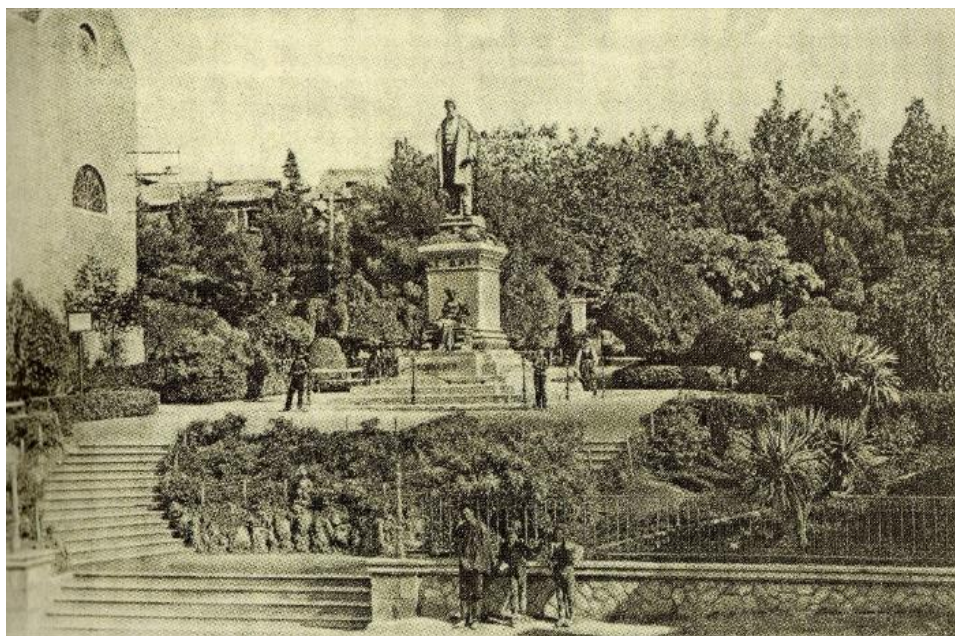

Slika 16. Katastarska izmjera Šibenika iz 1825. godine s korekcijama do 1905. godine
Izvor: Marković J. (2009). Šibenik u doba modernizacije. Zagreb-Šibenik, Institut za povijest umjetnosti, Gradska knjižnica.

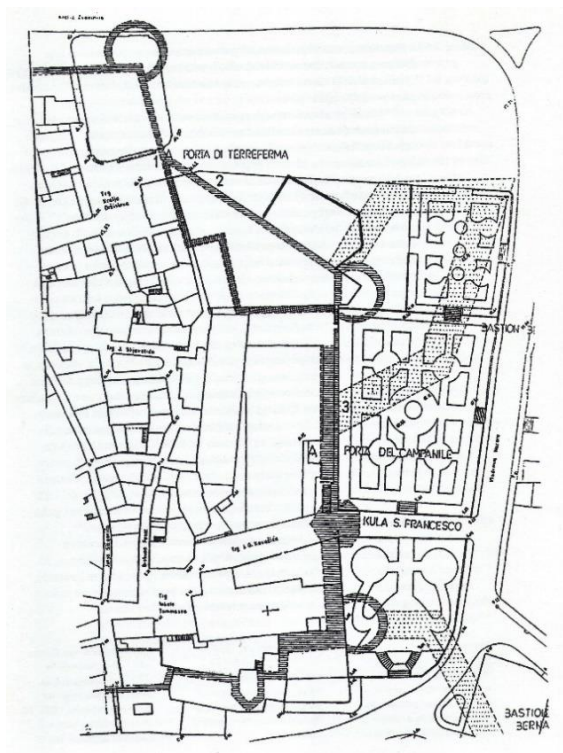

Slika 17. Prikaz Poljane (godina nepoznata)
Izvor: Zenić M. (2010). Stari Šibenik: Kalama, skalama i butama. AGM. Zagreb.

Na istočnoj strani povijesne jezgre srušeni su dvostruki gradski bedemi s poligonalnom kulom Vrata od zvonika i kružnom kulom sv. Frane, te je zatrpan jarak vododerine uz istočni rub zidina, kako bi se na tom prostoru sagradio Perivoj Roberta Visianija (Zenić 2010.). Taj zahvat uključivao je i izgradnju prometnice koja bi povezivala glavni gradski trg s obalom. Izgradnju perivoja inicirao je Frane Madirazza 1890. godine, u istom periodu kad su se stvarali perivoji u susjednim gradovima Zadru i Splitu, a nakon rušenja spomenutih kula započelo je niveliranje i regulacija prilazne ceste uz obalu (Marković 2009.). Srednjovjekovni bedemi koji su nekoć postojali na tom prostoru, uvelike su odredili položaj i oblik Perivoja. Perivoj je bio podijeljen u tri dijela, koja su se kaskadno spuštala od Poljane u smjeru mora, a svaki je dio imao jedinstvene kompozicijske elemente. U gornjem, ujedno i najmanjem dijelu Perivoja, postavljena su četiri portala naglašena kamenim stupovima te fontana s likom djevojke. Središnji, površinski najveći dio, krasila je fontana s dječakom, dok se u donjem (južnom) dijelu od 1896. godine nalazio kip Nikole Tomassea sve do 2000. godine, kada je postavljen kip kralja Petra Krešimira IV. (Zenić 2010.). U Perivoj su tijekom godina dodane i skulpture četiri ženska lika kao simbol četiri godišnjih doba. Ortogonalni raster staza krasile su autohtone mediteranske biljne vrste, a koncept perivoja nalikovao je na primjere talijanskih javnih perivoja. Biljne vrste bile su pomno izabrane od strane slavnog botaničara, rodom iz Šibenika, Roberta Visianija po kojemu je Perivoj i dobio ime (Marković 2009.).

Slika 18. Južni ulaz u Perivoj s kipom Nikole Tomassea
Izvor: Zenić M. (2010). Stari Šibenik: Kalama, skalama i butama. AGM. Zagreb.

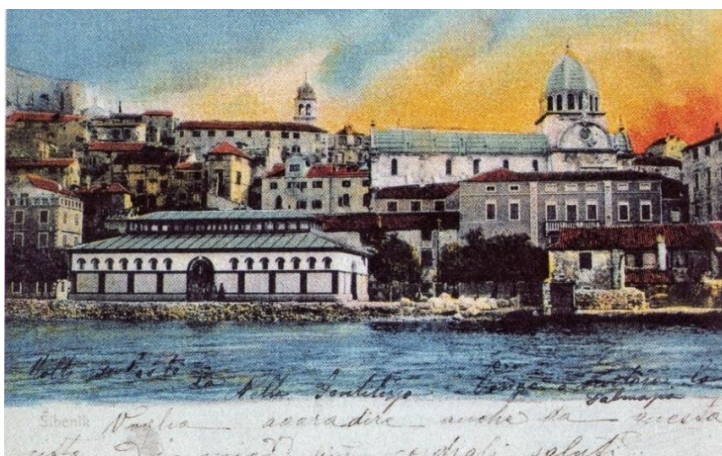

Slika 19. Plan restrukturiranja jugoistočnog dijela povijesne jezgre s Perivojem R. Visianija
 Izvor: Marković J. (2009). Šibenik u doba modernizacije. Zagreb-Šibenik, Institut za povijest umjetnosti, Gradska knjižnica.

Slika 20. Prikaz sjevernog dijela Perivoja R. Visianija i Poljane
 Izvor: Marković J. (2009). Šibenik u doba modernizacije. Zagreb-Šibenik, Institut za povijest umjetnosti, Gradska knjižnica.

U povijesnom centru grada 1889. godine došlo je do rušenja srednjovjekovne kule Teodošević ispred zapadnog portala katedrale, kao i fontika uz Biskupsku palaču, a srušile su se i crkve sv. Roka i sv. Leonarda. Uklonjene su i isplanirane *insulae* s kućama iz 18. stoljeća koje su trebale biti smještene okomito na liniju zidina paralelnih s obalom. Glavna komunikacijska os kroz središte grada ulica *Fra le bottegle* (danas Ulica kralja Tomislava) vodila je do trga ispred vijećnice i katedrale, a ulica *Contrada S. Giovanni* (danas Zagrebačka ulica) do Zelenog trga (*Piazza Verdi*), te je nastavljala sve do Gorice. Javni prostori, najčešće trgovi u ovom već spomenutom gustom urbanom sklopu stvarali su se poglavito ispred crkvi i na sjecištu većih ulica. U ovom periodu preobrazbe grada promjene su se dogodile i duž obale povijesne jezgre, kad je krajem 19. stoljeća došlo do njene rekonstrukcije, a izgradnjom terasa i uvođenjem ugostiteljskog sadržaja šibenska riva postaje mjesto druženja uz pogled na šibenski kanal (Marković 2009.).

Slika 21. Prikaz šibenske rive na početku 20. stoljeća
Izvor: Zenić M. (2010). Stari Šibenik: Kalama, skalama i butama. AGM. Zagreb.

Nakon bombardiranja Šibenika u Drugom svjetskom ratu čije su se teške posljedice najviše očitovale na urbanom tkivu grada, došlo je do rekonstrukcije i obnove pojedinih dijelova povijesne jezgre. Osim rekonstrukcije Gradske vijećnice koja biva srušena do temelja, projektiranja novog trga ispred kavane Medulić i rekonstrukcije bloka zgrada na obali, došlo je i do izgradnje nove kamene obale u granicama stare gradske jezgre. Uklonjene su građevine koje su bile smještene u prvom redu do mora, na potezu od crkve sv. Dominika do Kneževe palače, kako bi se izgradila prometnica i potez zelenih površina, te oformila ravna obalna crta. U granicama povijesne jezgre, također je došlo do rekonstrukcije bloka zgrada između Poljane i Perivoja Roberta Visianija, u kojoj biva srušena Narodna kavana, a izgrađen Dom bivše JNA i zgrada osnovne škole (Poljičak 2015.).

Tablica 2. Kronologija razvoja tipova otvorenih površina stare gradske jezgre Šibenika

SREDNJI VIJEK

- rimska kolonija, antička urbana matrica (*insulae*),
- nepravilne ulice i trgovi, unutarnji prilazi i unutarnja dvorišta,
- nagib terena na kojem je grad osnovan uzrokovao nepravilne kaskadne urbane blokove,
- samostanska unutarnja dvorišta (klostar) omeđena zgradama i trijemom (barem s jedne strane) s cisternom za kišnicu ili bunarom; privatni prostor samostana,
- gradski bunari u sklopu srednjovjekovnog trga; privatne i javne česme,
- glavni trg ispred katedrale; središte javnog, kulturnog i društvenog života,
- trgovačka luka posjedovala gospodarsku funkciju

RENEŠANS I BAROK

- razvitak zapadnog dijela grada, Dolca (*Borgo di Mare*) gradnjom zapadnih zidina,
- u jezgri grada uglavnom zadržavanje osnovnih tradicijskih shema javnih površina (ulični sklopovi, trgovi); skromne urbanističke inovacije,
- obnova i gradnja novih kuća s uglavnom očuvanim srednjovjekovnim perimetrom (više promjena pročelja i unutrašnjosti); dogradnje, preinake i popravci uglavnom građevina s novim stilskim obilježjima,
- uređenje, popravak ulica i zgrada; fortifikacija i javnih građevina,
- stambeni objekti imućnih stanovnika uključivali su privatna unutarnja dvorišta i vrtove

19. STOLJEĆE

- rušenje starih utvrda, bedema i bastiona; formiranje popločanih trgova – novo središte javnog života građana

20. STOLJEĆE

- stvaranje perivoja unutar stare gradske jezgre na mjestu nekadašnjeg fortifikacijskog sustava
- regulacija šibenske rive – otvaranje grada iz gustog urbanog sklopa,
- stvaranje zelenog poteza zelenih površina duž rive,
- regulacija prilaznih cesta, povezivanje glavnog gradskog trga s obalom

TLOCRT GRADA ŠIBENIKA

(GODINA 1830.)

0 100 200 300m

- stambeni objekti
- sakralni objekti
- zelene površine
- javni trgovi
- riva
- tvrđava
- zidine

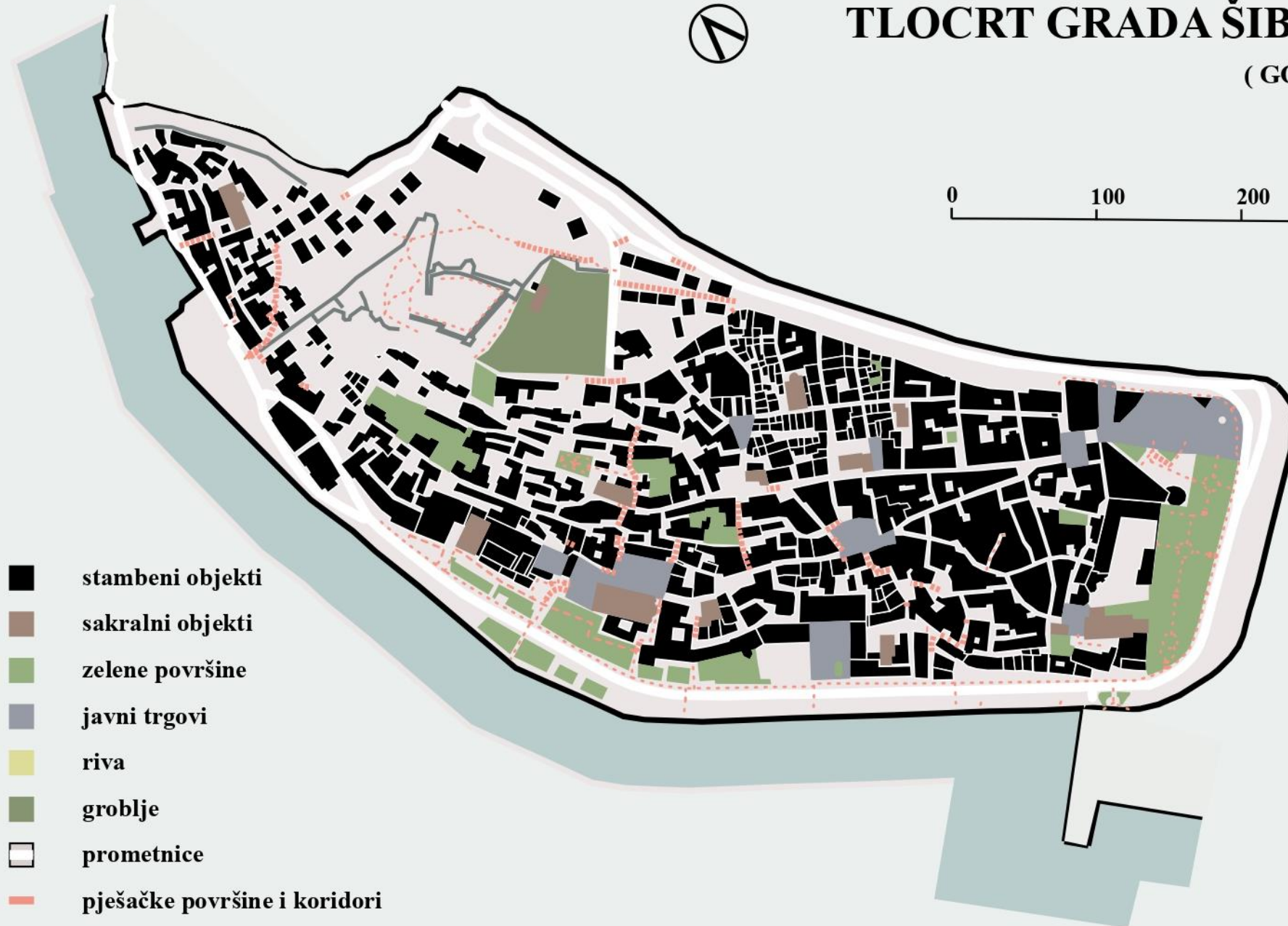
Kartografski prikaz 3. Karta namjena površina povijesne jezgre grada Šibenika 1830. god., izradila autorica

TLOCRT GRADA ŠIBENIKA

(GODINA 2022.)

0 100 200 300m

- stambeni objekti
- sakralni objekti
- zelene površine
- javni trgovi
- riva
- groblje
- prometnice
- pješačke površine i koridori
- zidine

Kartografski prikaz 4. Karta namjena površina povijesne jezgre grada Šibenika 2022. god., izradila autorica

3.3. Povijesni razvoj grada Trogira – urbanistička osnova i otvoreni prostori

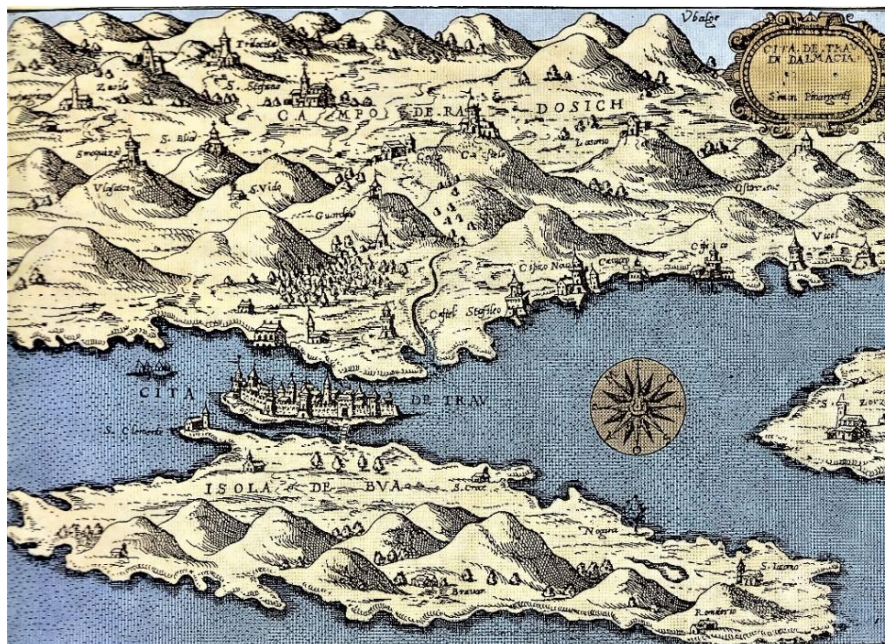
Povijesna jezgra grada Trogira smještena je na otočiću između dalmatinske obale i otoka Čiova, a grad je osnovan oko 220. godine prije Krista od strane Isejaca, grčkih kolonista s otoka Visa. Kolonija *Tragurion* razvila se po uzoru na antički grad, a nedugo nakon osnivanja postaje rimski municipij². Površina povijesne jezgre Trogira bila je uvelike uvjetovana samim prostorom otočića koji je imao povoljni strateški položaj u Kaštelanskom zaljevu (Benyovsky Latin 2009.). Iz antičkog razdoblja proizašao je pravilni raster ulica, a glavna komunikacija u pravcu sjever-jug (*cardo*) odvajala je povijesnu gradsku jezgru na dva dijela. Smatra se da su podjelom bile razdvojene dvije funkcionalne cjeline: na istočnoj strani sakralna i reprezentativna, te profana funkcija na zapadnoj strani. Zapadni dio bio je podijeljen na izdužene blokove stambenih zgrada, te su i danas vidljivi segmenti grčko-rimske prostorne podjele. Gabariti antičkog grada bili su uži od srednjovjekovnog grada, no antičke ulice bile su šire od ulica iz razdoblja srednjeg vijeka. U vrijeme cara Justinijana, koji je vladao ovim područjem u 4. stoljeću, obnavljale su se antičke zidine i gradili crkveni objekti.

U ranom srednjem vijeku, dok su jezgru Trogira još uvijek okruživala plitka močvarna staništa, unutar zidina gradili su se stambeni objekti, a nova izgradnja promijenila je pravilni raster antike u nepravilnu mrežu mnogobrojnih parcela koje su se mjestimice sužavale i mijenjale linije pravilnih ulica (Babić 2005.). Gusta izgradnja uvjetovala je stvaranje stambenih blokova u slobodnom prstenastom prostoru izvan antičkih zidina, te je rezultat bio nepravilni urbani raster koji se razlikovao od pravilnog rastera u samom središtu jezgre (Babić 2016.). Trogir je svoj najveći procvat doživio u doba srednjeg vijeka kada su se na području jezgre gradile zidine, utvrde, crkve, palače itd. Izgradnji su prethodila razaranja grada od strane Arapa i Mlečana u 12. stoljeću, pa stoljeće kasnije počinje obnova grada.

U 13. stoljeću došlo je do širenja gradske jezgre izvan starih perimetara, pa se na zapadnom dijelu isušivanjem močvarnog zemljišta stvorio novi dio grada nazvan Pasike (*Burgus, Citta nuova*) te se ogradio zidinama (Babić 2005.). U to doba gradnjom zidina, koje su dijelom pratile liniju kasnoantičkih zidina, izgrađivali su se i bitni elementi obrane grada, kvadratne kule (kula

² Municipij (lat. *municipium*, od *munia*: dužnost + *capere*: uzeti), u ustrojstvu rimske države, posebna vrsta gradova koji su zajedno sa svojim građanima uživali povlašteni položaj. Isprva su to bili gradovi s vlastitom samoupravom, ali njihovi građani nisu imali, poput građana grada Rima, pravo glasa (*ius suffragii*). (Izvor: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 21. ožujka 2022.).

sv. Ivana, kula Biskupije, kula Vitturi, kula sv. Nikole i kula Lucić) (Benyovsky Latin 2009.). Zidine su se najčešće nadovezivale na kule koje su bile u vlasništvu imućnijih plemićkih obitelji, a na jugozapadnom dijelu Pasika je u 14. stoljeću sagrađena poligonalna kula u sklopu tvrđave Kamerlengo. Srednji vijek također je donio i prostornu organizaciju kao i pojedinačne elemente koji su odredili urbanu matricu koja postoji i danas, a bitan element u strukturi grada u to doba bilo je stvaranje Gradskog trga. Uz trg su se osim crkve smjestile i gradske institucije, bitne točke u središtu grada koje su pridonijele javnoj funkciji glavnog trga. Sjeverni dio trga bio je definiran novom gradskom katedralom, čija je izgradnja započela početkom 13. stoljeća na mjestu kasnoantičke crkve. Izgradnju stambenih objekata kroz 12., 13., i 14. stoljeće pratio je romanički stil, a od druge polovice 14. stoljeća koristio se isključivo gotički stil. Pasike su sa svojim pravilnim rasporedom ulica bile ograđene zidinama od 13. do 15. stoljeća, a stambeni objekti u tom dijelu su do početka 15. stoljeća uglavnom bili izgrađeni od drveta. Duž ulice koja je odvajala Pasike od centra grada, sagrađeni su dominikanski samostan, crkva Svih svetih i crkva Gospe od Karmela (Babić 2005.). Osim dominikanskog, u središtu grada postojao je i franjevački samostan, te su oba imali klaustre koji su služili kao polujavni prostori tj. trгови u kojima su stanovnici grada mogli provoditi slobodno vrijeme. Klaustri su ujedno bili i srednjovjekovni vrtovi s klasičnom ortogonalnom podjelom na četiri dijela i zdencem pozicioniranim u središtu (Benyovsky 1996.).

Slika 22. Veduta Trogira S. Pinargentija iz 1573. godine

Izvor: Marković M. (2001). Hrvatski gradovi na starim planovima i vedutama. AGM. Zagreb.

Tijekom 15. i 16. stoljeća za vrijeme mletačke i turske okupacije, grad je konstantno unaprjeđivao obrambene sustave izgradnjom kula i dograđivanjem zidina, a obnavljali su se i elementi unutar zidina koji su nastradali za pohoda neprijatelja, među kojima je bila i trogirski katedrala. Doba renesanse donosi profana izdanja palača i kuća u središtu grada, a požari koji su se dogodili u Pasikama bili su uzrok pokretanja izgradnje kamenih kuća na tom području (Babić 2005.). Nekolicina kuća imala je u sklopu stambenog dijela u prizemlju male parcele ograđene kamenim zidovima koje su služile kao privatni vrtovi, a smatra se da su ti prostori bili korišteni za čuvanje domaćih životinja (Benyovsky 1996.).

Zbog Kandijskog rata, koji se zbio u 17. stoljeću, došlo je do reorganizacije fortifikacijskog sustava u Trogiru, kao i do rušenja starog mosta koji je povezivao grad s kopnom. Ispred starih zidina gradili su se peterokutni bastioni skošenih zidova koji su s četiri strane bili okruženi morem, a prvi u nizu bio je sagrađen bastion Foscolo (također poznat po nazivu sv. Lovre) na mjestu nekadašnjeg srednjovjekovnog mosta prema kopnu. Na sjeveroistočnom dijelu sagrađen je bastion Bernardo (također poznat po nazivu sv. Ivan), nazvan po providuru Antoniju Bernardu, a između novonastalih bastiona na sjevernoj strani izgrađene su nove zidine-kurtine (niže i šire od srednjovjekovnih zidina). Na jugoistočnom dijelu tj. na Žudiki sagrađen je još u 16. stoljeću manji šiljasti bastion Piattaforma di Marina, koji je projektiran u blizini srednjovjekovne kule sv. Ivana, kako bi se što efikasnije branio napad na grad iz smjera otoka Čiova.

Slika 23. Tlocrt grada Trogira u 18. stoljeću
 Izvor: Babić I. (2005). Monografija grada Trogira. Trogir, Trogir tisak.

Od svih graditeljskih pothvata vojnih stručnjaka, koji su projektirali bastione u tom periodu, jedino se od bastiona Bernardo danas mogu primijetiti ostatci u perivoju Sofija. Naime, kroz 19. i 20. stoljeće ruše se srednjovjekovne zidine i barokni bastioni, a grade se novi objekti (škola, zgrada suda itd.) i saniraju se spomenici. Jedini dio zidina koji biva pošteđen je potez s lijeve i desne strane od gradskih vrata na Rivi te kule Kamerlengo i kula sv. Marka (Babić 2005.). Na zapadnoj strani grada veliki dio Pasika između kule sv. Marka i kule Kamerlengo biva razoren bombardiranjem u Drugom svjetskom ratu, a na tom prostoru nastaje otvorena površina zvana Batarija (Babić 2016.). Srednjovjekovna urbana matrica u povijesnom središtu grada ostaje postojana, a grad se proširio na kopno (Babić 2005.).

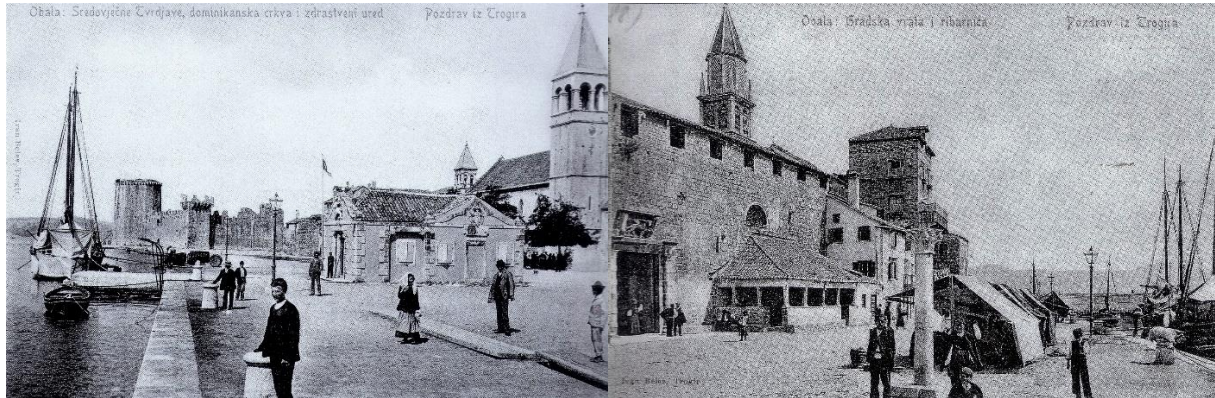

Slika 24. Austrijski katastarski prikaz Trogira iz 1830. godine

Izvor: Brajnov Botić, D., Viočić, D. (2016). 'Porta Marina - južna (morska) gradska vrata s drvenim vratnicama u Trogiru', *Prostor*, 24(2(52)), str. 228-237. [https://doi.org/10.31522/p.24.2\(52\).7](https://doi.org/10.31522/p.24.2(52).7)

Početak 20. stoljeća tadašnja vlast zalagala se za stvaranje javnih perivoja i sadnju šuma, pa su se u to doba izgradili i prvi javni perivoji u povijesnoj jezgri. Perivoji su se stvarali na mjestima nekadašnjih vojnih bastiona koje su nakon prestanka od vojnih napada srušeni, pa je na Fortinu stvoren već spomenuti perivoj Sofija, koji je ime dobio po supruzi tadašnjeg nadvojvode Franje Ferdinanda, te perivoj na Žudiki. U perivoju na Žudiki je do kraja Prvog svjetskog rata bio postavljen spomenik Franji Josipu I., a jedini ostatci koji su i danas vidljivi su kameni postament i klupe secesijskih stilskih obilježja. Trogirska je riva kroz stoljeća bila mjesto trgovanja i mjesto dočekivanja važnih političkih individua, a regulacijom krajem 19.

stoljeća, točnije od 1869. do 1902. godine, ona dobiva postojeći oblik i postaje mjestom za šetnju i druženje Trogirana s pogledom na kaštelanski zaljev. Nekoć je rivu činio znatno uži pojas, postojala je samo jedna traka od zidina do mora, a na sredini se nalazio mul za pristajanje brodova. Kroz povijest su se na tom potezu nalazila i dva trogirski brodogradilišta, a tijekom 18. i 19. stoljeća bila je vrlo značajna prometna trgovačka luka preko koje su se diljem svijeta izvozili kamen, prehrambeni proizvodi, ljekovita bilja i tkanine.

Slika 25. Prikaz trogirski rive početkom 20. stoljeća

Izvor: Babić I. (2016). Trogir. Grad i spomenici. Split, Književni krug, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika.

Sjeverna obala povijesne jezgre, tzv. Foša, regulirana je od 1875. do 1901. godine. Ona je poglavito služila kao luka za manje brodove, a uz nju je kasnije izgrađen perivoj Sofija (Babić 2016.).

Tablica 3. Kronologija razvoja tipova otvorenih površina stare jezgre grada Trogira

ANTIKA

- istočni dio otoka ima grčku i rimsku urbanu tradiciju; rimski municipij,
- pravilan raster ulica; izražene glavne ulice (*cardo* i *decumanus*),
- trg - grčka agora te vjerojatno ista pozicija rimskog foruma s hramom,
- kružne gradske zidine (fortifikacije); na istočnoj strani dosežu do same obale

SREDNJI VIJEK

- gradski trg ispred katedrale i gradske lože središte javnog, kulturnog i društvenog života,
- samostanska unutarnja dvorišta (klaustar) omeđena zgradama i trijemom (barem s jedne strane) s cisternom za kišnicu ili bunarom; privatni prostor samostana,
- samostanska unutarnja dvorišta koja djeluju više kao trgovi (ne funkcioniraju kao hortus conclusus) već čine polujavni prostor trga (duhovni ili crkveni trg); pravilni, obično s bunarom,
- širenje jezgre prema zapadnom dijelu (Pasike); pravilna parcelacija u blokovima s dvostrukim nizovima, prvotno odvojeno od civitasa gradskim vratima a kasnije integrirani,
- vrtovi – mjestimično prisutni, malih površina; prisutne i male „zelene“ parcele ograđene kamenim zidovima koje su također služe kao privatni vrtovi, moguće i za držanje životinja,
- gradski bunar (vjerojatno u luci izvan zidina); privatne i javne česme; kamene klupe na ulicama; u spisima zabilježene obnove i uređenja gradskih ulica (opločenja),
- luka (izvangradsko područje; na otoku, ali izvan zidina); jedna na sjevernoj a druga na južnoj obali; južna luka proširena u 15 st., a na njoj zabilježeno prodavanje ribe (*riva piscarie*), komunalno brodogradilište i dva svjetionika

RENSANSA I BAROK

- u jezgri grada uglavnom zadržavanje osnovnih tradicijskih shema javnih površina (ulični sklopovi, trgovi): skromne urbanističke inovacije,
- obnova i gradnja novih kuća s uglavnom očuvanim srednjovjekovnim perimetrom (više promjena pročelja i unutrašnjosti);
- uređenje, popravak ulica i zgrada; fortifikacija i javnih građevina

19. STOLJEĆE

- rušenje dijela zidina na istočnoj strani, stare utvrde i bastiona
- nasipavanje baruština i plićaka; širenje gradanja izvan gradske jezgre (Čiovo, sjeverna obala)

20. STOLJEĆE

- formiranje javnih perivoja na mjestima nekadašnjih utvrda na sjevernoj i istočnoj strani gradske jezgre,
- očuvane južne gradske zidine u punoj visini zajedno s kruništem,
- betonizacija vrtova i dvorišta i regulacija trogirke rive; premještanje brodogradilišta i stvaranje promenade

TLOCRT GRADA TROGIRA (GODINA 1830.)

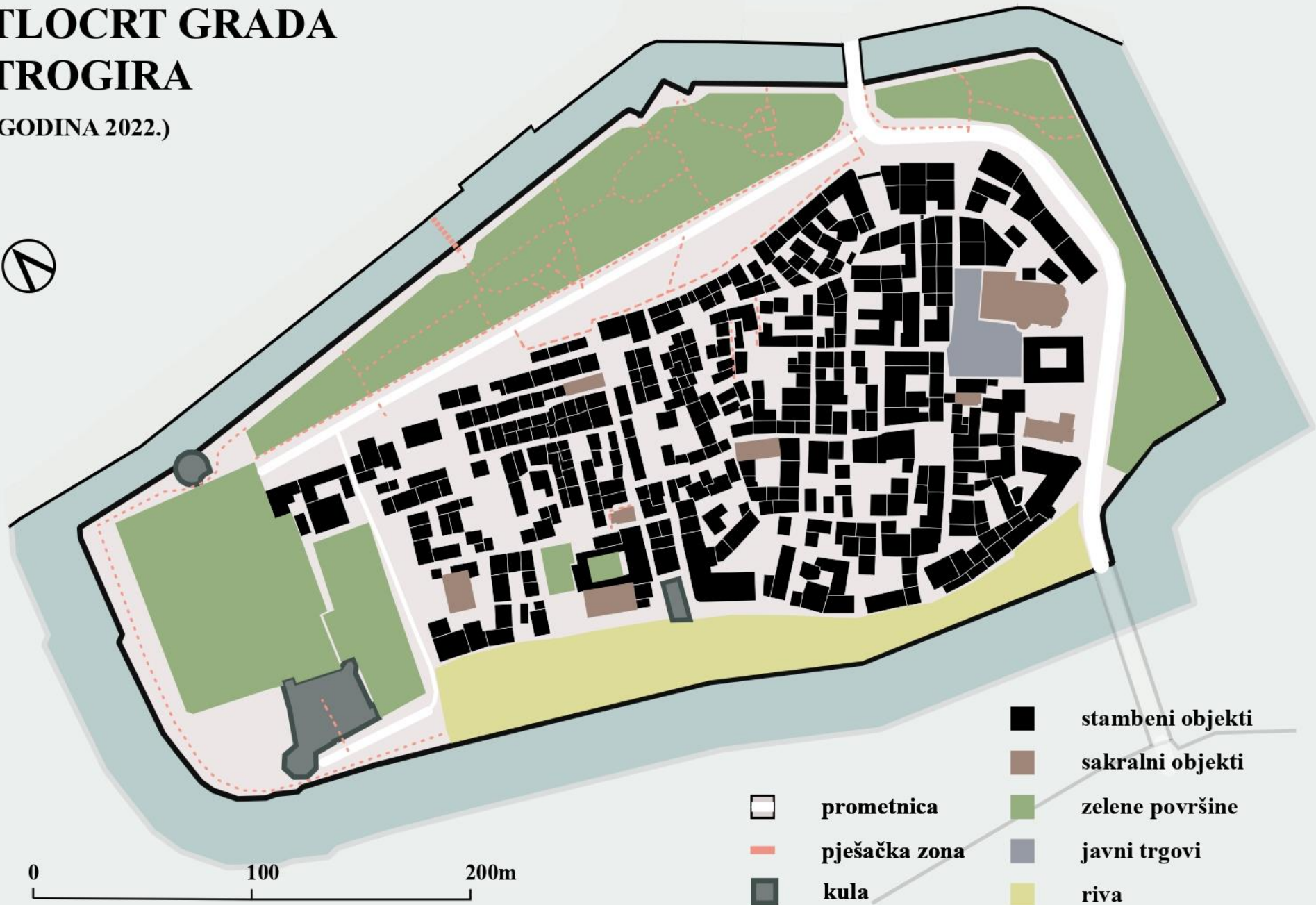

- stambeni objekti
- sakralni objekti
- zelene površine
- javni trgovi
- kula
- zidine
- riva
- prometnica

0 100 200m

TLOCRT GRADA TROGIRA

(GODINA 2022.)

0 100 200m

4. Rasprava

Na temelju povijesnih činjenica iz literaturnih izvora, kartografskih prikaza i izrađenih karti za svaki od triju izabranih gradova, moguće je utvrditi sličnosti i razlike u konceptu nastajanja grada, njihovim urbanim matricama i otvorenim površinama starih gradskih jezgri. Iako gradovi dijele nekolicinu istih karakteristika, poput pozicije na obali Jadranskog mora, klimatskih čimbenika i djelomičnog ili potpunog okruživanja grada obrambenim zidinama, različita povijesna razdoblja, događaji i uvjeti u kojima su nastajali gradovi omogućili su raznolikost u načinu formiranja jezgri te daljnjem urbanističkom razvoju gradova.

Grad Zadar, u kojem je gusta rimska ortogonalna mreža ulica diktirala daljnji razvoj grada, tj. nemogućnost stvaranja većih javnih otvorenih površina unutar već formirane urbane matrice, ograničila je stvaranje istih na rubne dijelove grada, poglavito na nekadašnji fortifikacijski sustav. Osim antičkog Foruma i Narodnog trga iz doba srednjeg vijeka, nekolicina trgova unutar urbanog sklopa oformljeni su na prostorima oko gradskih bunara te ispred sakralnih objekata, a većina je očuvana u svojim prvotnim dimenzijama. Zaravnjeni bastioni na visokim podestima koji su nekoć služili za obranu grada, u 19. stoljeću gube svoju primarnu funkciju te bivaju prenamijenjeni u perivoje i parkove. Potez zidina počevši od bastiona Grimani do posljednjeg bastiona Kaštel u sklopu Muraja, prenamijenjen je u šetnicu s četiri perivoja duž sjeverne strane povijesne jezgre grada. Na šetnicu Muraj nastavlja se Perivoj Gospe od Zdravlja, dok se zapadno od njega nalazi zadarska riva. Riva koja se proteže cijelom zapadnom stranom poluotoka s ozelenjenim površinama između stambenih objekata, Perivoj na bastionu sv. Dimitrija koji je kroz godine postao dio sustava javnih gradskih perivoja, već spomenuta šetnica Muraj, Perivoj Gospe od Zdravlja i Perivoj kraljice Jelene čine prstenoliku strukturu otvorenih površina uokvirivajući staru gradsku jezgru. Rušenje zapadnog dijela zidina i otvaranje grada prema moru, kao i prenamjena bastiona u sklopu zidina u javne otvorene površine, čine ključne trenutke u povijesti koji su omogućili daljnji razvitak, nove urbane vrijednosti i nove elemente koji su postali dio identiteta i slike grada Zadra.

Grad Šibenik je svoj urbanistički koncept prilagodio strmini na kojoj je grad nastao, a uslijed spleta kaskadnog sklopa ulica, otvorene površine kroz povijest formirane su ispred sakralnih i komunalnih objekata. Trg ispred katedrale sv. Jakova i danas je centralna točka srednjovjekovnog Šibenika, a nekolicina trgova ispred crkvi i palača ostala je nepromijenjena.

Najveća promjena u urbanom sklopu dogodila se rušenjem istočnog dijela zidina i utvrda, zbog kojeg je nastao otvoreni prostor na kojem se stvorio prvi i jedini gradski perivoj. Visianijev perivoj i šibenska Poljana omeđuju istočni dio povijesne jezgre, a s južnog dijela perivoja otvara se pogled na šibenski morski kanal i rivu.

Stara gradska jezgra grada Trogira splet je gustog urbanog sklopa srednjovjekovnih ulica na istočnom dijelu i pravilne ortogonalne mreže na zapadnom dijelu grada. Smještaj jezgre na površinski malom poluotoku i opasavanje zidinama zbog konstantne opasnosti od neprijatelja, uvelike su ograničili stvaranje otvorenih javnih površina unutar zidina grada. Osim srednjovjekovnog trga ispred trogirске katedrale koji je i danas centar stare jezgre, jedine javne otvorene površine koje su uz trg i ulice bile dostupne svim građanima bili su klaustri u sklopu dominikanskog i franjevačkog samostana. Prestankom opasnosti od osvajačkih vojski te rušenjem zidina i bastiona na istočnoj i sjevernoj strani grada, formirao se prostor koji je iskorišten za stvaranje gradskih perivoja Žudike i Fortina. Nasipanjem zapadnog dijela poluotoka omogućeno je stvaranje dodatne površine koja se iskoristila za izgradnju nogometnog igrališta, a uz njega se s istočne strane formirao Perivoj Malarija. Spomenuti perivoji, nogometno igralište i trogirska riva koja se pruža duž južnog dijela polutoka, zajedno uokviruju gusti urbani sklop trogirске jezgre.

Urbane matrice Zadra i Trogira na sličan su način uvjetovale formiranje ozelenjenih otvorenih površina izvan gradskih zidina. Na primjeru grada Zadra moguće je utvrditi da su za uređenje javnih gradskih prostora iskorišteni sačuvani vojni bastioni koji se izdižu iznad grada, dok je kod Trogira i Šibenika slučaj da su se bastioni rušili pa su se na novonastalim površinama formirali gradski perivoji. Na primjerima Zadra i Trogira moguće je zapaziti okruživanje urbanog sklopa otvorenim javnim površinama, nalik modelu prstena (*ring*). U sva tri grada postojali su privatni vrtovi u dvorištima stambenih objekata i klaustri u samostanskim kompleksima, a isključivo je u Trogiru pristup klaustrima bio omogućen i običnom puku. Iako su Zadar i Šibenik pretrpjeli razaranja u Drugom svjetskom ratu, njihova prvotna urbana matrica ostala je prepoznatljiva, a ulice i trgovi u istim gabaritima. U gradu Trogiru također je sačuvan karakteristični splet srednjovjekovnih ulica i ortogonalne mreže u staroj gradskoj jezgri. Sva tri grada iskoristili su svoj položaj na obali Jadranskog mora za stvaranje rive, kroz povijest je u Šibeniku i Trogiru ona služila kao mjesto za trgovinu i brodogradnju, a regulacijom u 20. stoljeću one postaju dijelom otvorenih javnih površina kroz nove primarne društvene i socijalne funkcije. Zadarska je riva formirana uklanjanjem zidina i nasipanjem južne obale poluotoka, te

je bila značajni čimbenik u razvoju grada, zbog ventilacije ulica koje su zidine sprječavale i novonastalog prostora koji je omogućio socijalni i kulturni razvoj stanovništva grada.

5. Zaključak

Otvorene javne površine neizostavan su dio urbanog prostora, te svojom pojavnošću upotpunjuju karakter i sliku svakog grada. U ovom diplomskom radu opisao se njihov nastanak, odnos s izgrađenim prostorom te njihove prostorne, strukturne i morfološke karakteristike. Pregledom otvorenih javnih površina izabranih priobalnih gradova, njihove prostorne distribucije i funkcionalnosti moguće je uvidjeti prostornu kompaktnost koju čine zajedno s urbanom matricom u svakom od primjera.

Na primjerima hrvatskih priobalnih gradova Zadra, Šibenika i Trogira ustanovljeno je da su glavni čimbenici koji su utjecali na razvoj otvorenih površina bila razdoblja u kojima su gradovi osnovani, urbana matrica koja je odredila koncepciju grada i povijesni događaji koji su najčešće bili pohodi osvajača na prostorima Dalmacije. Zbog nemogućnosti širenja izvan zidina, gradovi su se unutar starih gradskih jezgri razvijali u gustim urbanim sklopovima. Analizom povijesnih katrografskih prikaza, utvrđeno je da su se otvorene javne površine, pretežito trgovi, razvijali na prostorima ispred komunalnih i sakralnih objekata. Evaluacijom izrađenih katrografskih priloga tlocrta gradova iz 19. i 21. stoljeća, utvrđeno je da do većih promjena urbanih matrica nije bilo, te su se nove otvorene površine stvarale na prostorima srušenih ili sačuvanih utvrda i zidina, a mahom su to bili rubovi starih gradskih jezgri.

Na temelju analize triju izabranih gradova moguće je izdvojiti „tradicionalne“ povijesne oblike otvorenih površina koje su se stvarale paralelno s urbanom strukturom gradova, a to su javni ili polujavni trgovi, ulični sklopovi, privatni vrtovi i klaustri. U periodu 19. stoljeća javljaju se novi tipovi otvorenih površina, perivoji i parkovi, koji postaju dijelom gradske strukture, sadržavaju nove urbane vrijednosti i postaju novi elementi identiteta gradova.

6. Popis literature

1. Arbutina D. (2002). Zadarski urbanistički i arhitektonski opus Brune Milića. Narodni muzej Zadar.
2. Babić I. (2005). Monografija grada Trogira. Trogir, Trogir tisak.
3. Babić I. (2016). Trogir. Grad i spomenici. Split, Književni krug, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika.
4. Belamarić, J. (2005). Osnutak grada Korčule. Ex libris d.o.o.
5. Benyovsky Latin I. (2009). Srednjovjekovni Trogir. prostor i društvo. Zagreb, Hrvatski institut za povijest.
6. Benyovsky, I. (1996) Privatni prostori grada Trogira u kasnom srednjem vijeku. *Radovi (Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu)*, 29 (29), 53-67.
7. Hrdalo, I., Pereković, P., i Tomić Reljić, D. (2021). 'Historical Development of Urban Green Infrastructure and Possibilities of its Implementation in the Republic of Croatia', *Prostor*, 29(1(61)), str. 56-71. [https://doi.org/10.31522/p.29.1\(61\).5](https://doi.org/10.31522/p.29.1(61).5)
8. Jeličić-Radonić J. (2014). Urbanizam i arhitektura Rimske Dalmacije. Filozofski fakultet u Splitu.
9. Krajnik D. (2011). Preobrazba bastionskih utvrđenja u europskim i hrvatskim gradovima. Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet.
10. Marasović, T. (2000). Srednjovjekovni urbanizam hrvatskih gradova na Jadranu. U: *Srednji vijek i renesansa: (XIII. – XVI. stoljeće)*, str. 525-552. HAZU, Zagreb.
11. Marković J. (1999). Urbanistička transformacija Šibenika od 1860. do 1918. godine, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb.
12. Marković J. (2009). Šibenik u doba modernizacije. Zagreb-Šibenik, Institut za povijest umjetnosti, Gradska knjižnica.
13. Marković M. (2001). Hrvatski gradovi na starim planovima i vedutama. AGM. Zagreb.
14. Milić B. (1995). Razvoj grada kroz stoljeća II. Srednji vijek. Školska knjiga, Zagreb.
15. Milić B. (2002). Razvoj grada kroz stoljeća III. Nova doba. Školska knjiga, Zagreb.
16. Petricioli M. (2011). Zadarski vrtovi i perivoji. Nasadi d.o.o. Zadar
17. Poljičak I. (2013). Šibenik na kvadrat. Šibenik, Gradska knjižnica Juraj Šižgorić.
18. Poljičak I. (2015). 'GLAVNA OBILJEŽJA URBANE PREOBRAZBE ŠIBENIKA U RAZDOBLJU 1945.-1990.', *Zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku*, (1-2/2015), str. 69-83. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/142264> (Datum pristupa: 07.03.2022.)
19. Sanader M. (2009). Antički gradovi u Hrvatskoj. Školska knjiga, Zagreb.

20. Stagličić, M. (2013). Graditeljstvo Zadra od klasicizma do secesije. Zagreb, Institut za povijest umjetnosti.
21. Šišić F. (1922). 'Rimska uprava u Dalmaciji i Panoniji', *Narodna starina*, 1(1), str. 17-22. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/70361> (Datum pristupa: 05.01.2022.)
22. Zenić M. (2010). Stari Šibenik: Kalama, skalama i butama. AGM. Zagreb

7. Popis kartografskih prikaza, slika i tablica

- Kartografski prikaz 1. Karta namjena površina povijesne jezgre grada Zadra 1830. god., izradila autorica
- Kartografski prikaz 2. Karta namjena površina povijesne jezgre grada Zadra 2022. god., izradila autorica
- Kartografski prikaz 3. Karta namjena površina povijesne jezgre grada Šibenika 1830. god., izradila autorica
- Kartografski prikaz 4. Karta namjena površina povijesne jezgre grada Šibenika 2022. god., izradila autorica
- Kartografski prikaz 5. Karta namjena površina povijesne jezgre grada Trogira 1830. god., izradila autorica
- Kartografski prikaz 6. Karta namjena površina povijesne jezgre grada Trogira 2022. god., izradila autorica

- Slika 1. Shematski prikaz organizacije antičkog Zadra i njegovih karakterističnih urbanih elemenata, izvor: Arbutina D. (2002). Zadarski urbanistički i arhitektonski opus Brune Milića. Narodni muzej Zadar.
- Slika 2. Stratigrafija antičkih i srednjovjekovnih arheoloških nalaza na prostoru zadarskog Foruma, izvor: Milić B. (1995). Razvoj grada kroz stoljeća II. Srednji vijek. Školska knjiga, Zagreb.
- Slika 3. Shematski prikaz srednjovjekovnog Zadra, izvor: Milić B. (1995). Razvoj grada kroz stoljeća II. Srednji vijek. Školska knjiga, Zagreb.
- Slika 4. Plan zadarskih utvrda V. Coronellija iz 1688. godine, izvor: Marković M. (2001). Hrvatski gradovi na starim planovima i vedutama. AGM. Zagreb.
- Slika 5. Tlocrt Perivoja prema planovima grada iz 1903. i 1906. godine, izvor: Petricioli, M. (1992). 'GRADSKI PERIVOJ U ZADRU', *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 33(1), str. 543-553. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/116511> (pristupljeno: 2. veljače 2022.)

- Slika 6. Pagoda u Gradskom perivoju 1875. godine, izvor: Petricioli, M. (1992). 'GRADSKI PERIVOJ U ZADRU', *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 33(1), str. 543-553. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/116511> (pristupljeno: 2. veljače 2022.)
- Slika 7. Prikaz dijela zgrade vojarne u perivoju Vladimira Nazora (godina nepoznata), izvor: Petricioli M. (2011). *Zadarski vrtovi i perivoji*. Nasadi d.o.o. Zadar
- Slika 8. Pogled na nekadašnju šetnicu na Muraju (godina nepoznata), izvor: Grad Zadar (pristupljeno: 15. veljače 2022.)
- Slika 9. Pogled na bastion Moro sa Perivoja kraljice Jelene (Gradskog perivoja), prije 1891. godine, izvor: Gradonacelnik.hr (pristupljeno: 9. veljače 2022.)
- Slika 10. Perivoj Gospe od Zdravlja, izvor: Almayer.hr (pristupljeno: 15. veljače 2022.)
- Slika 11. Prikaz Nove rive prije bombardiranja grada u Drugom svjetskom ratu, izvor: Grad Zadar (pristupljeno: 15. veljače 2022.)
- Slika 12. Prikaz zadarskog poluotoka i okolice 1910. godine, izvor: Zadarski.hr (pristupljeno: 14. svibnja 2022.)
- Slika 13. Perivoj Jarula 1954. godine, izvor: 057info.hr (pristupljeno: 11. veljače 2022.)
- Slika 14. Veduta Šibenika J. Petersa iz 1686. godine, izvor: Marković M. (2001). *Hrvatski gradovi na starim planovima i vedutama*. AGM. Zagreb.
- Slika 15. Stanovnici Šibenika na Voćnom trgu, izvor: Zenić M. (2010). *Stari Šibenik: Kalama, skalama i butama*. AGM. Zagreb.
- Slika 16. Katastarska izmjera Šibenika iz 1825. godine s korekcijama do 1905. godine, izvor: Marković J. (2009). *Šibenik u doba modernizacije*. Zagreb-Šibenik, Institut za povijest umjetnosti, Gradska knjižnica.
- Slika 17. Prikaz Poljane (godina nepoznata), izvor: Zenić M. (2010). *Stari Šibenik: Kalama, skalama i butama*. AGM. Zagreb.
- Slika 18. Južni ulaz u Perivoj sa kipom Nikole Tomassea, izvor: Zenić M. (2010). *Stari Šibenik: Kalama, skalama i butama*. AGM. Zagreb.
- Slika 19. Plan restrukturiranja jugoistočnog dijela povijesne jezgre sa Perivojem R. Visianija, izvor: Marković J. (2009). *Šibenik u doba modernizacije*. Zagreb-Šibenik, Institut za povijest umjetnosti, Gradska knjižnica.
- Slika 20. Prikaz sjevernog dijela Perivoja R. Visianija i Poljane, izvor: Marković J. (2009). *Šibenik u doba modernizacije*. Zagreb-Šibenik, Institut za povijest umjetnosti, Gradska knjižnica.

- Slika 21. Prikaz šibenske rive na početku 20. stoljeća, izvor: Zenić M. (2010). Stari Šibenik: Kalama, skalama i butama. AGM. Zagreb.
 - Slika 22. Veduta Trogira S. Pinargentija iz 1573. godine, izvor: Marković M. (2001). Hrvatski gradovi na starim planovima i vedutama. AGM. Zagreb.
 - Slika 23. Tlocrt grada Trogira u 18. stoljeću, izvor: Babić I. (2005). Monografija grada Trogira. Trogir, Trogir tisak.
 - Slika 24. Austrijski katastarski prikaz Trogira iz 1830. godine, izvor: Brajnov Botić, D., Viočić, D. (2016). 'Porta Marina - južna (morska) gradska vrata s drvenim vratnicama u Trogiru', *Prostor*, 24(2(52)), str. 228-237. [https://doi.org/10.31522/p.24.2\(52\).7](https://doi.org/10.31522/p.24.2(52).7)
 - Slika 25. Prikaz trogirске rive početkom 20. stoljeća, izvor: Babić I. (2016). Trogir. Grad i spomenici. Split, Književni krug, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika.
-
- Tablica 1. Kronologija razvoja tipova otvorenih površina stare jezgre grada Zadra, izradila autorica
 - Tablica 2. Kronologija razvoja tipova otvorenih površina stare jezgre grada Šibenika, izradila autorica
 - Tablica 3. Kronologija razvoja tipova otvorenih površina stare jezgre grada Trogira, izradila autorica

Životopis

Sara Frakin rođena je u Zadru, 30. prosinca 1996. godine. Klasičnu gimnaziju Ivana Pavla II. u Zadru završila je 2015. godine. Godine 2016. upisuje studij Krajobrazne arhitekture na Agronomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Preddiplomski studij završava u srpnju 2019. godine obranom završnog rada na temu: *Razvoj javnih zelenih površina na zadarskom poluotoku* pod mentorstvom doc.dr.sc. Ive Rechner Dika. Diplomski studij upisuje 2019. godine, a tijekom studija sudjeluje u brojnim projektima i radionicama u sklopu fakulteta.

Jezici:

- Engleski jezik C2 u razumijevanju, govoru i pisanju
- Francuski jezik A2 u razumijevanju, govoru i pisanju
- Talijanski jezik A1 u razumijevanju, govoru i pisanju

Profesionalne vještine:

- MS Office paket, AutoCad, SketchUp, Photoshop, Adobe Illustrator, Lumion

Radionice:

- LE:NOTRE Institute Landscape Forum, Zagreb 2019.